

DİNÎ MÛSİKÎ FORMU OLARAK SALÂT Ü SELÂM KÜLTÜRÜ*

Fatih KOCA**

Özet

Salâ ve salavât formu cami mûsikîsinin en önemli formlarından biridir. Makalede bu formlardan salât ü selâmın tarihsel süreci çalışılmıştır. Dinî bir emir olan salât ü selâmın Hz. Peygamber'den bu yana sosyal hayatta nasıl bir uygulama alanı bulduğu konusu işlenmiştir. Hz. Peygamber ve ondan sonraki dönemler de dâhil günümüze kadar bir tarih analizi yapılarak salâ ve salavât formunun kültürel manada toplumda nasıl yer edindiği belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Mûsikî, Salâ, Salavât, Cami Mûsikîsi, Tekke Mûsikîsi, Minâre

Culture of Peace and Blessings as a Form of Religious Music

Abstract

Salas and Salavats are one of the most important forms of Sufi and Mosques music. This study examines and analyses the historical processes of salât ü selâm form. It looks through how Salatü Selam (Salutes for the Prophet) has found a place of practice in social life Muslims since the time of Prophet Muhammad). It further indicates that how Sala and Salavat forms have made a cultural meaning in society by doing a short historical analysis including the time of Prophet and onwards.

Key Words: Islamic History, Islamic music, Sala and Salavat, Sufi music, Dervish lodge music, Mosques music, Minaret

---

* Bu makale 2013 yılında Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Ünal Kılıç danışmanlığında Fatih Koca tarafından hazırlanan İslam Tarihi ve Medeniyetinde Salâlar ve Salavâtlar (Anadolu Örneği) başlıklı doktora tezinin ikinci ve üçüncü bölümlerinden derlenerek hazırlanmıştır.

** Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk Din Mûsikîsi ABD Öğretim Görevlisi.

Giriş

Lügatte istiğfâr, Allah'tan rahmet,¹ duâ, ta'zîm (büyütme, hürmet ve ikram),² îlâm, ihbâr, bildirme, namazın vaktini cemaate önceden haber verme,³ ibadet etmek, başışlanma dilemek ve yalvarmak,⁴ ateşe tutmak, kızartmak⁵ anlamlarına gelen "Salât" kelimesi, aslen "Namaz" ibadetinin Arapça karşılığıdır.⁶ Salât teriminin Hıristiyanlıktan alınma, Arapça olmayan bir kelime olduğu da belirtilmiştir.⁷ Yahudilerin ibadet yerleri anlamına da gelen salât⁸ kavramının "duâ ve istiğfâr" anlamlarının yanında "cehennem, devam etmek, uylukları hareket ettirmek" anlamlarında kullanıldığına da işaret edilmiştir.⁹ "Kutsamak, desteklemek ve seyirci kalmamak,¹⁰ ilgi",¹¹ gibi anlamlara da gelen salât, genel manada duâ anlamında kullanılmıştır.

Kur'ân-ı Kerim'de Salât ü Selâm

Ahzâp sûresinin 56. âyetinde "Şüphesiz Allah ve melekleri Peygam-

¹ Muhammed b. Mukram İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru's- Sadr, "صلاة" mad. Beyrût (t.y.), XIV, 464; İbnü'l-Cevzî, *Ahbâru'n-Nisâ (Kadımlar Kitabı)*, (Terc. Yusuf Ziyaoğlu), Şûle Yay., İstanbul 2000, s. 23.

² Mevlüt Sarı, *el-Mevârid Arapça-Türkçe Lügat*, Bahar Yay., İstanbul 1982, s. 877; Ahmet Nedim Serinsu, "Ahzâb Sûresi 56. Âyeti Çerçevesinde Hz. Peygamber'e Salât ü Selâm Getirmenin Anlamı", *Dinî Araştırmalar*, Mayıs-Ağustos 2001, S. 10, IV, 121-139; Cahit Eriş, *Seçilmiş Salavâtlar*, Gülhane Yay., İstanbul 2011, s. 41.

³ Hüseyin Kazım Kadri, *Türk Lügati*, İstanbul 1942, III, 320.

⁴ Komisyon, *el Mu'camü'l-Vasit*, Çağrı Yay., İstanbul, 1990, s. 552; M. Kamil Yaşaroğlu, "Namaz", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 350.

⁵ Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyyûmî el-Mukri', *el-Mısbâhu'l-Münîr*, Mektebetu Lübnan, Beyrût 1987, s. 132; İbrahim Medkûr, Mustafa Hicâzî, *el-Mu'cemu'l-Vecîz*, Şeriketu'l-Îlânâtu'ş-Şerkiyye, Mısır 1400/1980, s. 369; Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsîr*, DİB Yay., Ankara 2008, IV, 397.

⁶ M. Kamil Yaşaroğlu, "Namaz", XXXII, 350.

⁷ Mehmet Said Hatipoğlu, "Batıdaki Hadis Çalışmaları Üzerine", *Uluslararası İ. İslam Araştırmaları Sempozyumu*, İzmir 1985, s. 86-87; Ali Osman Ateş, "Asr-ı Saâdet'te Dinler ve Gelenekler", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet'te İslâm*, (Edit. Vecdi Akyüz), Beyan Yay., İstanbul 1995, II, 226.

⁸ Sarı, s. 877; Şaban Banaz, *Hz. Peygamber'e Salavât Getirmek*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, CÜSBE, Sivas 2006, s. 34.

⁹ İbn Manzûr, XIV, 465; Sarı, s. 877; Mehmet Soysaldı, "Kur'ân'ın Semantiği Açısından Salât Kavramı", *FÜİFD*, Elazığ 1996, S. 1, s. 1-20.

¹⁰ Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı*, İşaret Yay., İstanbul 2009, s. 1028; Banaz, s. 38.

¹¹ Hamîdullah, *İslâm'a Giriş*, s. 342. Kelime, mecâzî anlamda ise "meydan okumak" ve "müسابakaya devam etmek" anlamlarına gelmektedir. Bkz. Ahmed Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmâniye*, Mahmut Bey Matbaası, Dersââdet 1306/1889, II, 1208.

ber'e salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selâm edin" buyrulmaktadır. Hz. Peygamber'e salât etme emri, ona olan bağlılığı ve saygıyı ifade etmektedir.¹² Bu âyette Allah'ın Hz. Peygamber'e salât etmesi, Allah'ın ona ihsan etmesi ve onun şânını yüceltmesi anlamına gelmekte; meleklerin salât etmesi ise Hz. Peygamber'in şânının yüceltilmesi ve mü'minlere bağışlanma dilemesi olarak yorumlanmaktadır. Mü'minlerin salâtı ise ona duâ anlamına gelmektedir.¹³ Bu âyetin maksadı, Allah'ın kullarına peygamberinin kendi katındaki mevkiini haber vererek meleklerin yanında onu övdüğünü, meleklerin de onun için mağfiret ve duâ ettiklerini bildirmekle insanların da o peygambere övgü ve senâ ederek kendi aralarında birleşmelerini emretmesidir.¹⁴ Dolayısıyla Allah, Hz. Peygamber'e bu âyetle şeref ve ta'zimde bulunmuştur.¹⁵

Hz. Peygamber'in manevî şahsiyetini selâmlama anlamında kullanılan salât ü selâm tabiri, sözlükte "duâ, tâzim, rahmet" anlamlara gelen salât ile "esenlik-barış" anlamına gelen selâm kelimesinin birleşmesiyle, "sallallâhü aleyhi ve sellem" şeklindeki duâ cümlelerinin meydana gelmesine neden olmuştur. Bu bağlamda duâ etmeye salavât getirme denmektedir. Arapçada ise buna tasliye denmiş, bu duâdan söz edilirken de "salvele" ifadesi kullanılmıştır.¹⁶ Genel manada Ahzâb sûresinin 56. Âyeti için tasliye ve teslim âyeti denilmiştir.¹⁷

Kur'an-ı Kerim'in bazı âyetlerinde geçen الصلاة kelimesi iki yerde "namaz kılma yeri",¹⁸ iki yerde "mü'mine merhamet, meleklerle bağışlanma",¹⁹ iki yerde "namaz kılanlar",²⁰ bir yerde "salât ü selâm getirme,

¹² M. Kamil Yaşaroğlu, "Namaz", XXXII, 350.

¹³ Er-Râgıb el- İsfehâni, *Müfredâtü Elfâzı'l-Kur'an*, (Thk. Safvân Adnan Dâvûdî), I. Tab. Dârü'l-Kalem, Dimeşk 1412/1992, s. 491; Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, Çelik-Şura Yay., İstanbul 1993, VI, 105; Konyalı Mehmed Vehbi, *Büyük Kur'an Tefsiri Hüülâsatü'l-Beyân*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966, XI, 4463; Ebu'l-Alâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, İnsan Yay., İstanbul 1991, IV, 451; Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB Yay., IV, 398; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefsir*, Yeni Şafak Yay., İstanbul 1995, V, 105-106.

¹⁴ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, Çağrı Yay., İstanbul 1983, XII, 6578-6579.

¹⁵ H. Tahsin Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, Yenikitap Basımevi, Konya 1965, IX, 246-248.

¹⁶ Mehmet Suat Mertoğlu, "Salât ü Selâm", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 23.

¹⁷ Hüseyin Güllüce, *Salât ü Selâm Ey Nebî, Tasliye ve Teslim Âyeti Tefsiri*, Aktif Yay, Ankara 2007, s. 9.

¹⁸ Bakara 27/125; Yûnus 10/87.

¹⁹ Bakara 2/157; Ahzâb 33/43.

²⁰ Meâric 70/22; Müddessir 74/43.

övme, medh, rahmet",²¹ üç yerde "duâ",²² bir yerde "duâ ve tesbih"²³ almış altı yer de ise "namaz"²⁴ anlamlarında kullanılmıştır. Salât kelimesinin hakiki anlamı olan "namaz" ibadeti, Kur'ân-ı Kerim'de bazı âyetlerde anlam değiştirmiş, ilk manasının dışında kullanılmıştır. Bu mana ise "duâ"dır.²⁵

Sonuç olarak Ahzâb sûresinin 56. âyetinde Allah, hem kendi katında hem de melekler âleminde Hz. Peygamber'i övmüş, onun övgüye ve saygıya değer bir insan olduğunu vurgulayarak müminlere onun saygınlığını ve makamını belirtmiştir. Bu yüceliğin şanına vurgu yaparak müminlerin de onu övmelerini ve saygıda kusur etmemelerini emrederek teslimiyetlerini böyle ifade etmelerini istemiştir.

Hadis-i Şeriflerde Salât ü Selâm

Hz. Peygamber'in salât ü selâm getirmeyi ashâbına nasıl öğrettiği konusunda salât ü selâm ifadelerini²⁶ birbirine çok yakın lafızlarla aktaran rivâyetlerden bir kısmını vermeye çalışacağız.

- Abdurrahman İbn-i Ebî Leylâ demiştir ki: Bana bir kere Ka'b b. Ucre geldi ve dedi ki: "Ey İbn-i Ebî Leylâ! Nebî salla'llahu eleyhi ve sellem'den işittiğim bir salât ü selâmı sana hediye edeyim mi? dedi. Ben de: "Evet, onu bana hediye et" dedim. Ka'b: "Biz bir kere Resûlullah'a "Yâ Resûlallah Ehl-i Beytine has olarak sana nasıl salât edelim?" diye sorduk. "Çünkü Allah bize yalnız (namazda) sana nasıl selâm edeceğimizi öğretti" dedik. Resûlullah bize: "Allahümme salli alâ Muhammedin ve alâ âli-i Muhammed. Kemâ salleyte alâ İbrâhîme ve alâ âli İbrahim. İnneke hamîdün mecîd. Allahümme bârik alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammed. Kemâ bârekte alâ

²¹ Ahzâb 33/56.

²² Tevbe 9/84, 99, 103.

²³ Nur 24/41.

²⁴ Bakara 2/3, 43, 45, 83, 110, 153, 177, 238, 277; Âl-i İmrân 3739; Nisâ 4/43, 77, 101, 102, 103, 142, 162; Mâide 5/6, 12, 55, 58, 91, 106; En'âm 6/72; Âraf 7/170; Enfâl 8/3; Tevbe 9/5, 11, 18, 54, 71; Hüd 117/114; Ra'd 13/22; İbrahim 14/31, 37, 40; İsrâ 17/78; Meryem 19/55, 59; Taha 20/14, 132; Enbiya 21/73; Hac 22/35, 41, 78; Nûr 24/37, 56, 58; Neml 27/3; Ankebût 29/45; Rum 30/31; Lokman 31/4, 17; Ahzâb 33/33; Fâtır 35/18, 29; Şûra 42/38; Mücâdele 58/13; Cuma 62/9, 10; Müzzemmil 73/20; Kıyâme 75/31; A'la 87/15; Alak 96/10; Beyyine 98/5; Mâun 107/4.

²⁵ Serinsu, "Ahzâb Sûresi 56. Âyeti Çerçevesinde Hz. Peygamber'e Salât ü Selâm Getirmenin Anlamı", s. 125-126.

²⁶ Muhammed b. İsâ Ebû İsâ et-Tirmizî, *Sünen*, (Thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût (ty.), "Vitr" 22, II, 352; Ebû Dâvûd, "Salât" 185; İbn Mâce, "İkâmetü's-Salâ" 25.

İbrâhîme ve alâ âli İbrâhîm. İnneke hamîdü'n mecid." (Yâ Rab! Muhammed'e (dünyada şeriatını, ahrette şefaatin) kutlu kıl; ailesine ve bütün ümmetine de rahmet eyle! Nasıl İbrahim'e kutlu kıldın, rahmet ettinse! Yâ Rab! Muhammed üzerinde (ona verdiği) şeref ve saadeti daim kıl! Kadınlarının ve bütün ümmetinin üzerinde de sabit kıl! Nasıl İbrahim'in üzerinde sabit ve mübarek kıldınsa! Yâ Rab, Sen Hamîdsin, Sen Mecîdsin) deyiniz, buyurdu.²⁷

- Ahmed bin Hanbel'in rivâyet ettiği bir Hadîsi Şerif'de son râvi Amr İbn As'ın oğlu Abdullah'dan naklen Resûlullah: "Siz müezzini işittiginiz zaman, onun dediğini deyin. Sonra bana salavât getirin. Çünkü kim benim üzerime bir salavât getirirse Allah onun üzerine on salavât getirir. Sonra Allah'tan vesileyi isteyin. O cennette bir mertebedir. Allah'ın kullarından bir kullundan başkasına düşmez (cennetteki mertebe mutlaka Allah'ın kullarından birinin olacaktır). Ben o kul olmayı umarım. Kim benim için vesileyi isterse ona şefaetim vacip olur"²⁸ buyurmuştur.

- Ebû Zerr'den rivâyetle, Resûlullah, "İnsanların en cimrisi kendisinin yanında benim adım anılıp da üzerime salavât getirmeyenlerdir"²⁹ buyurdu.

- Hz. Ali'den kaydedilen bir rivâyette ise şöyle denir: "Resûlullah buyurdular ki, "Gerçek cimri, yanında zikrim geçtiği halde bana salavât okumayandır."³⁰

- Hz. Enes anlatıyor: "Resûlullah buyurdular ki: "Kim bana bir kere salât okursa Allah da ona on salât okur ve on günahını affeder, (mertebesini) on derece yükseltir."³¹

- Ebû Talha'dan gelen bir rivâyet de şöyledir: "Bir gün Resûlullah, yüzünde bir sevinç olduğu halde geldi. Kendisine: "Yüzünüzde bir sevinç görüyoruz" dedik. "Bana melek geldi ve şu müjdeyi verdi: Ey Muhammed, Rabbin diyor ki: Sana salavât okuyan herkese benim on rahmette bulunmam,

²⁷ Buhârî, "Enbiyâ" 12; Buhârî, "Daavât" 33; Müslim, "Salât" 66; Ebû Dâvud, "Salât" 183; Nesâî, "Sehv" 51; Tirmizî "Vitr" 20; Abdî'l-Lâtîfî'z-Zebidî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, (Terc. Kâmil Miras), DİB Yay., Ankara 1986, IX, 128, XI, 162. Bu rivayetlere benzer farklı rivayetler için bkz. Müslim, "Salât" 65, "Kasru's-Salât" 67; Tirmizî, "Tefsir" Ahzâb (3218); Ebû Dâvud, "Salât" 183; Nesâî, "Sehv" 49; Buhârî, "Daavât" 33, "Enbiya" 8; Müslim, "Salât" 69; Ebû Dâvud, "Salât", 183; Nesâî, "Sehv" 54.

²⁸ Müslim, "Salât" 11, Ebû Dâvud, "Salât" 36, Nesâî, "Ezân" 33, Tirmizî "Salât" 154, Buhârî "Ezân" 7; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, XII, 6591.

²⁹ Tirmizî "Salât" 357; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, XII, 6589.

³⁰ Tirmizî, "Daavât" 110.

³¹ Nesâî, "Sehv" 55.

*selâm okuyan herkese de benim on selâm okumam sana (ikram olarak) yetmez mi?"*³²

- İbn Mes'ûd anlatıyor: Resûlullah buyurdular ki: *"Kıyamet günü bana insanların en yakını, bana en çok salavât okuyandır."*³³

- İbn Mes'ûd anlatıyor: *"Resûlullah buyurdular ki: "Yeryüzünde Allah'ın seyyâh melekleri vardır. Onlar ümmetimin selâmını (ânında) bana teblîğ ederler."*³⁴

Hız. Peygamber'e salât ü selâm etme konusunda onlarca hadis-i şerif vardır.³⁵ Hatta Hız. Peygamber'in kendisi için salât ü selâm getirdiğine dâir hadîsler de mevcuttur.³⁶

Hız. Peygamber'e Cuma günü ya da diğer önemli gün ve gecelerde salât ü selâm getirmenin önemini vurgulamak amacıyla birkaç hadîs-i şerif ile konumuzu kuvvetlendirmek istiyoruz.

- Hız. Peygamber: *"Günlerinizden efdal ve üstünü Cuma günüdür. Âdem (a.s) o gün yaratılmış ve o gün vefât ettirilmiştir. Sûr o günde üfürülecek ve bütün canlılar o gün ölecektir. Cuma gününde benim üzerime salât ü selâm getirmeyi çoğaltınız. Çünkü sizin salât ü selâmlarınız bana sunulur"* buyurdu. Ashâb: *"Yâ Resûlallah kabrinizde çürümüş bir kemik haline gelmiş bulunurken*

³² Nesâî, "Sehv" 55.

³³ Tirmizî, "Salât" 357.

³⁴ Nesâî, "Sehv" 46.

³⁵ Şaban Banaz, Hız. Peygamber'e Salavât Getirmek, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, CÜS-BE, Sivas 2006, s. 67-83. Hız. Peygamber'e salavât getirme hususundaki bu hadîslerin bazılarının zayıf olduğu ifade edilerek bunun Hız. Peygamber'i aşırı yüceltme arzusu, Hız. Peygamber'e karşı aşırı saygı ve sevgi, Hız. Peygamber'i istismar ve onun adinî kullanarak çıkar sağlama ve İslâm düşmanlarının saptırma gayretleri gibi tehlike arz eden durumlar göz önünde bulundurulması gerektiği ifade edilmiştir. Bkz. Bünyamin Erul, "Uyurma Rivâyetlerde Peygamber Tasavvuru", İslâm'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Kutlu Doğum Sempozyumu 2001, TDV Yay., No: 324, Ankara 2003, s. 420-424.

³⁶ Fâtıma Bintu'l-Hüseyn İbni Ali, büyük annesi Fâtımâtu'l-Kübrâ'dan naklen anlatıyor: *"Resûlullah mescide girdiği zaman Muhammed'e salât okur, sonra da "Rabbim günahımı affet, rahmet kapılarını bana aç" derdi. Mescidden çıkarken de yine Muhammed'e salât okur, sonra da "Rabbim günahımı affet, lütûf kapılarını benim için aç" derdi."* Bkz. Tirmizî, "Salât" 234; Canan, Kütiüb-i Sitte Muhtasarı, Akçağ Yay., Ankara 1989, VII, 83, Hadis no: 1856; Banaz, Hız. Peygamber'e Salavât Getirmek, s. 87. Bu hadîste Hız. Peygamber kendi kendine salât okumuştur. Bunun mü'minlerin tâbi olacağı hususlara bizzat kendisinin de tâbi olduğunun bir sembolü olduğu ifade edilmiştir. Bkz. Canan, VII, 83. Bu tarz hadîslerin zayıf olduğu düşüncesiyle Hız. Peygamber'in namazda kendisine salât ü selâm getirmediğini ifade edenler de olmuştur. Bkz. Süleyman Ateş, <http://www.erdemyolu.com/salavât/hz-peygambere-salat-getirmek-bir-gelenektir-prof-suleyman-ates.html>, Vatan Gazetesi, 27. 10. 2005

bizim salât ü selâmlarımız sana nasıl sunulur?" diye sordular. Efendimiz: "Biliniz ki Allah, toprağa peygamberlerin cesetlerini yeyip çürütmeyi, haram kılmıştır" buyurdular.³⁷ Cuma günü salât ü selâm getirmenin sünnet olduğu³⁸ bildirilerek, "Allah'ın Peygamberi diridir ve rızıklandırılır",³⁹ "Bir kimse bana selâm verince muhakkak Allah bana ruhumu iade eder, ben de onun selâmına karşılık veririm",⁴⁰ "Allah'ın yeryüzünde gezen melekleri vardır. Ümmetimin tarafından getirilen salât ü selâmları bana ulaştırırlar",⁴¹ hadîsleri ile Cuma gününün fazileti ve bu günde Hz. Peygamber'e salât ü selâm getirmenin ne kadar önemli olduğu hususunda mü'minler uyarılmışlardır.

- Abdurrahman b. Avf der ki; "Resûlullah vakıf hurmalıklarına doğru çıkıp gidince kendisini takip ettim. Hurmalığa girer girmez kibleye yöneldi ve secdeye kapandı. Secdeyi o kadar uzattı ki, Azîz ve Celîl olan Allah'ın secdede onun ruhunu kabzettiğini sandım. Bakmak için yakınına varıp oturdum. Resûlullah secdeden başını kaldırdı ve "kim o" diye sordu. "Abdurrahman" dedim. "Ey Abdurrahman senin burada ne işin var" dedi. "Ya Resûlallah sen secdeye kapandın, bir kere secde ettin. Yüce Allah'ın secdede senin ruhunu kabzetmiş olmasından korktum" dedim. Resûlullah, "Cebrâil bana gelip; "Azîz ve Celîl Allah sana salât getirene, Ben de salât getiririm, sana selâm verene Ben de selâm veririm" buyuruyor dedi. Bunun için Yüce Allah'a şükran olarak secde ettim" buyurdu.⁴²

- Abdullah b. Amr İbni'l-As (r.a)'ın anlattığına göre, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini işitmiştir; "Ezânı işittiğiniz zaman müezzinin söylediğini aynen (kelime kelime) tekrar edin. Sonra bana salât ü selâm okuyun. Zira kim bana salât ü selâm okursa Allah da ona on misliyle rahmet eder. Sonra benim için vesileyi talep edin. Zira o, cennette bir makamdır ki, mutlaka Allah'ın kullarından birinin olacaktır. Ona sahip olacak kimsenin ben olmamı ümid ediyorum. Kim benim için vesileyi talep ederse, şefaât kendisine vacip olur."⁴³ Bu hadîsten ezân okunduktan sonra yapılması gereken bazı emirleri görüyoruz ki bunlardan birisi Hz. Peygamber'e salât ü selâmdır. Bugün Anadolu'nun bazı yerlerinde (Erzurum, Siirt Tillo, Hatay vs.) ezândan sonra

³⁷ Ebû Dâvûd, "Salât" 209; İbn Mâce, "İkâmetü's-Salâ" 79.

³⁸ Karaman, "Cuma", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 85-88.

³⁹ İbn Mâce, "Cenâiz" 65.

⁴⁰ Ebû Dâvûd, "Menâsik" 99; Ahmed b. Hanbel, Hadis no: 19815, XVI, 477.

⁴¹ Ahmed b. Hanbel, Hadis no: 3666, VI, 183.

⁴² Ahmed b. Hanbel, Hadis no: 1664, III, 201.

⁴³ Buhârî, "Ezân" 7; Müslim, "Salât" 11; Ebû Dâvûd, "Salât" 36; Nesâî, "Ezân" 33; Tirmizî "Salât", 154; İbn Mâce, "Ezân" 4.

müezzinin her vakitte (bazı yerlerde akşam vakti hariç), Cuma sabahları, kandil geceleri, yatsı ezânlarından sonra sesli bir şekilde salât ü selâm verildiği bir gerçektir. Bunun kaynağının bu hadîse dayanmış olabileceği muhtemeldir.

Cenâze salâsının yukardaki rivâyetler ışığında Müslümanlar tarafından uygulandığını belirtmiştik. Cuma günü mü'minlerin okudukları salât ü selâmların Hz. Peygamber'in Cuma gününe verdiği ehemmiyeti ve onun hadîsleri ışığında değer vermeleri göz önünde bulundurulmalıdır. Bugün Cuma günü minâreden müezzinler tarafından verilen salât ü selâmların, tüm Müslümanlara hem Cuma namazını hatırlatmak, hem de o gün minâreden okunan salât ü selâmlara mü'minlerin iştirak etmelerini sağlamak amacıyla olduğu, birlik ve beraberlik içinde mü'minlerin Hz. Peygamber'e olan bağlılığını ifade etmek için okunduğunu söyleyebiliriz.

Salât ü Selâm Kültürünün Doğuşuna Zemin Hazırlayan Gelişmeler:

Ölüm Haberinin Topluma Duyurulması

Salât ü selâm okumanın Anadolu'da genellikle bir cenâze haberini insanlara duyurmak, Cuma namazının haber verilmesi, mübarek gün ve gecelerin kutlamalarının bir nişânesi/sembolü olduğu bilinmektedir.

Cahiliye döneminde bir kişi vefât ettiğinde insanların toplu olarak bulunduğu bir ortamda veya teker teker evlere gidilerek bu haberin verildiği belirtilir. Bu haberin çığlık atılarak, binite ters binilerek, kapı kapı dolaşarak yapıldığı kaydedilmektedir.⁴⁴ Medine'de bir kişi öldüğünde önce Hz. Peygamber'e sonra da mü'minlerin birbirlerine haber verdikleri belirtilmiştir. Bazen Hz. Peygamber'i rahatsız etmemek adına kendisine haber verilmediğinin de bilgileri mevcuttur.⁴⁵ Söz konusu bilgiler bize birisi öldüğü zaman topluma haber verilmesinin uygun olduğunu göstermektedir. Ancak haber verme şeklinin Cahiliyedeki gibi feryâd ü figân kopartılarak yapılmamalıdır. Çünkü bu İslâm'a daha uygundur ve daha doğru bir uygulamadır.

Cahiliye döneminde bir kişi öldüğü zaman haberciler, "*filan öldü, Araplar mahvoldu*" diyerek yaka paçalarını yırtarak ölüm haberlerini ha-

⁴⁴ Levent Öztürk, "Hz. Peygamber Döneminde Cenâzeler ve Kabirler", *İSTEM*, Konya 2004, S. 4, s. 131; Ali Osman Ateş, "Asr-ı Saâdet'te Dinler ve Gelenekler", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet'te İslâm*, (Edit. Vecdi Akyüz), Beyan Yay., İstanbul 1995, II, 228-229.

⁴⁵ Öztürk, "Hz. Peygamber Döneminde Cenâzeler ve Kabirler", s. 131; Ateş, "Asr-ı Saâdet'te Dinler ve Gelenekler", II, 228-229.

ber verirlerdi. Hz. Peygamber bu gibi feryâd ü figânı yasaklamıştır.⁴⁶ Cahiliye döneminde Haniflerin cenâzelerini yıkayıp kefenledikleri⁴⁷ ve ölünün üzerine duâ okudukları zikredilmiş ve bunun Hz. İbrahim'den kalma bir uygulama olduğu belirtilmiştir.⁴⁸ Cenâzenin yıkanıp kefenlenmesi ve törenle toprağa verilme merâsimleri, ölü üzerine duâ edilmesinin hem Yahûdilerde hem de Hıristiyanlarda uygulanan bir ibadet şekli olduğu zikredilmektedir.⁴⁹ Bir kişinin ölümünden, yakınlarını ve diğer Müslümanları haberdar etmek ve cenâze için yapılacak işlere iştirak etmelerini sağlamak amacıyla ölüm haberini duyurmak İslâm'da tavsiye edilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber Habeş Kralı Ashame'nin ölümü ile Mûte Gazvesi'nde şehit düşen Zeyd b. Hârise, Ca'fer b. Ebû Talib ve Abdullah b. Revâha'nın şehadetlerini ashâbına duyurmuşlardır.⁵⁰

Asr-ı Saâdet'te ölenlerin ardından hayırlı sözler söylendiği, mü'minlerin iyi ya da kötü şehâdetlerinin Allah katında ölen kişinin ahretteki konumunda belirleyici olacağı ve önem arz edeceğinden dolayı ölümlerin hayırla anılmasının mü'minler için daha uygun olacağı belirtilmiştir.⁵¹ Bu konuya açıklık getirmek için Hz. Peygamber mü'minlere: "Siz kimi hayırla yâd ederseniz ona cennet, kimi şerle anarsanız ona da cehennem vâcip olur. Zira sizler yeryüzünde Allah'ın şâhitlerisiniz"⁵² buyurmuştur

Hz. Peygamber'in Vefatı - Salât ü Selâm İlişkisi

Hz. Peygamber, vefât etmeden bir müddet evvel yanında bulunanlara, "Ashâbımdan burada bulunmayanlara benden selâm söyleyiniz. Kıyamet gününe kadar şu kavimden ve dinime, bana tâbi olacak olan kimselere de benden selâm söyleyiniz"⁵³ diyerek, o anda yanında bulunamayanlar ile vefâtından sonra bu dine uyanlara ashâbı aracılığıyla selâmını göndermiştir.

⁴⁶ Mehmet Şener, "Cenâze", *DİA*, İstanbul 1993, c. VII, s. 354-357; Nuri Özcan, "Cenâze Salâsi", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 358; Ateş, "Asr-ı Saâdet'te Dinler ve Gelenekler", *Bütüm Yönleriyle Asr-ı Saâdet'te İslâm*, II, 228-229.

⁴⁷ Hüseyin Algül, *İslâm Tarihi*, Gonca Yay., İstanbul 1986, I, 100.

⁴⁸ Ateş, "Asr-ı Saâdet'te Dinler ve Gelenekler", II, 210.

⁴⁹ Ateş, "Asr-ı Saâdet'te Dinler ve Gelenekler", II, 278-279, 393.

⁵⁰ Mehmet Şener, "Cenâze", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 354-357; Özcan, "Cenâze Salâsi", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 358.

⁵¹ Öztürk, "Hz. Peygamber Döneminde Cenâzeler ve Kabirler", s. 131.

⁵² Buhârî, "Cenâiz" 86; Müslim, "Cenâiz" 20; Ebû Dâvûd, "Cenâiz" 80, Nesâî, "Cenâiz" 50; Öztürk, "Hz. Peygamber Döneminde Cenâzeler ve Kabirler", s. 131-132.

⁵³ İbn Sa'd, II, 256.

Hız. Peygamber, Müslümanların hem kendisinin vefâtı hem de mü'minlerin vefâtı üzerine yapması gereken hususları bizzat kendisi tavsiye etmiştir. Bu, Müslümanların vefâtlarından sonra hayatta kalan diğer Müslümanların, cenâzenin yakınlarının yapması gereken vazifeler olduğunu bildirmek anlamına gelmektedir. Hadîs-i şerifte buyurulan maddeleri sıralamak gerekirse ki bunlar:

- Cenâze üzerine duâ anlamında namaz kılmak.
- Kendisi için salât ü selâm getirmek.
- Vefât sonrası, vefât eden kişi için övücü nitelikte bağırıp çağırılmamak.
- Vefât haberi alındığı zaman "*Innâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn*" demektir.

Vefât eden bir mü'minin ardından günümüzde icrâ edilen minâreden salâ verilme meselesi, Hız. Peygamber zamanında uygulama alanı bulmasa bile vefât edenin ardından yapılması gereken hususların belirtildiği görevler içerisinde değerlendirilebilir. Hız. Peygamber'e salât ü selâm getirmenin bir vecibe olduğu bizzat Hız. Peygamber tarafından bildirilmiştir. Bu emir, cenâze ardından verilen salât ü selâmın bir dayanağı olarak kabul edilebilir.

Hız. Peygamber pazartesi günü vefât etmiştir.⁵⁴ Salı günü cenâze namazını ashâb bölük bölük odasına girerek kılmışlardır. Ashâb cenâzenin bulunduğu odaya, "*Ey Peygamber, Selâm, Allah'ın rahmet ve bereketleri senin üzerine olsun*" diyerek girmişler, ona hem salât ü selâm getirmişler hem de odada cenâze namazlarını kılmışlar.⁵⁵ Böylece ashâbın Hız. Peygamberin vefâtından az önce söylediklerinin hepsini yerine getirdiklerini görmekteyiz.

Hız. Peygamber'in vefâtının ardından ashâb, onun cenâze namazını kılmadan evvel ona salât ü selâm getirerek cenâzenin yanına girmişlerdir. Burada vefât eden kişi için cenâze namazı kılınmadan salât ü selâm getirmek söz konusudur ve bunun ilk defa sahâbîler tarafından uygulandığı anlaşılmaktadır. Günümüzde cenâzenin ardından ona duâ etmek maksadıyla verilen salât ü selâmın, bir mü'minin vefâtının ardından ya-

⁵⁴ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, (Thk. Mustafa es-Sakâ), (my.), (by.), (ty.), II, 653; Köksal, XVIII, 98.

⁵⁵ İbn Sa'd, II, 290-291; Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, (çev. Salih Tuğ), İrfan Yay., İstanbul 1993, II, 1103.

pılacak önemli bir görev olarak addedilmesi, bu rivâyetler ışığında doğru bir hareket olduğu kanaatini uyandırmaktadır.

Hiz. Peygamber'in vefâtı üzerine Hiz. Fâtıma: "Gökyüzünün ufukları tozlandı, güneş dürülüp ışığını kaybetti, gecesi gündüzü karanlıklara gömüldü, yeryüzü bir kum yığını haline geldi, varsın ona doğunun ve batının şehirleri ağlasın, Mudarlar ve Yemen kabileleri ağlasın, yüce dağlar, ovalar, örtülü Beytullah ve rükünleri ağlasın, Ey Peygamberler Hâtemi olan Babam! Furkan'ı indiren, sana getirdi Salât ü selâm" diyerek mersiye söylemiştir.⁵⁶ Hiz. Ali, Hiz. Ebû Bekir, Hiz. Ömer ve başka sahabîler de ona mersiyeler okuyarak acılarını ve saygılarını dile getirmişlerdir.⁵⁷

Hiz. Fâtıma, Hiz. Peygamber'in vefâtının ardından onu övücü mahiyette söylediği mersiye ya da ağıtın son kısmında Hiz. Peygamber'e salât ü selâm okumuştur. Bu, ona olan saygı, sevgi ve hürmet ifadesinin bir tezahürüdür. Müslümanların bir mü'minin ardından Hiz. Peygamber'e salât ü selâmında bulunmaları, Hiz. Fâtıma'nın Hiz. Peygamber'e olan saygı, sevgi, hürmet ve bağlılığının müslümanlardaki yansıması olarak görülebilir.

Sonuçta Hiz. Peygamber'in nâşı vefât ettiği odada bekletilmiş, Ashâb ona salât ü selâm getirmek ve cenâze namazını kılmak üzere odaya bölük bölük girip çıkmışlardır.⁵⁸ Bu haberler bize cenâzenin ardından yapılması gereken bazı görevlerin olduğunu hatırlatmaktadır ki bunlardan biri salât ü selâmdır.

Asr-ı Saâdet'te cenâze haberini insanlara duyurma meselesinin, günümüzdeki gibi salâ okuyarak yapılmadığını söyleyebiliriz. Ancak bugün salâ okuyarak cenâze haberinin verilmesinin ölen kişinin ölüm haberini insanlara duyurmadan önce Hiz. Peygamber'e salavât getirerek verilmesi, onu hayırla yâd ederek duyurmak olduğu göz önüne alınırsa, mü'minlerin bu rivâyetler mûcibince⁵⁹ hareket ettiklerini ve bu uygulamada bir sakıncanın olmadığını söyleyebiliriz.

⁵⁶ Muhammed b. Abdillâh b. Yahyâ İbnü Seyyidi'n-Nâs, *Uyûnü'l-Eser fi Fünûni'l-Meğâzî ve's-Şemâil ve's-Siyer*, Müessesetü İzziddîn li't-Tibâa ve'n-Neşr, Beyrût, 1986, II, 434.

⁵⁷ Köksal, XVIII, 114.

⁵⁸ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, II, 1103.

⁵⁹ İbni Sa'd, *Tabakat*, II, 256/290-291; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, (thk. Abdullah el-Kâdî), Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1415/1994, II, 184; Taberî, *Târîhu'l-Ümmem ve'l-Mülûk*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1407/1986, II, 228; Köksal, XVIII, 18/104; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, II, 1103.

Tesvib Uygulaması - Salât ü Selâm İlişkisi

Minâreden okunan salât ü selâmın Hz. Peygamber döneminde açık bir şekilde uygulanmadığını ifade etmekle birlikte, ezân ile ilgili bazı rivayetlere baktığımızda müezzinlerin ezândan sonra halifelere ya da idarecilere (namazı kaldırmakla görevli olanlar) cemaatin namaza hazır olduğunu haber vermek için bazı uygulamalar yaptıklarına şahit olmaktadır. Bu uygulamanın Hz. Bilâl tarafından Hz. Peygamber'e yapıldığını görmekteyiz. Daha sonra bazı halifeler ve yöneticiler zamanında da söz konusu uygulama yapılmaya devam etmiştir ki buna tesvîb denilmektedir. Ezân sonrası ile kâmet öncesinde bir haber verme, uyarma ve ihtar anlamında karşımıza çıkan tesvîb meselesinde salât ü selâm izlerini arayabiliriz.

Tesvib, dönmek, peşpeşe gelmek, cemaati namaz kılmağa çağırarak, “*es-Salâtü Hayrun mine'n-Nevm*” demek,⁶⁰ îlâm, uyardıktan sonra tekrar uyarmak anlamına gelmektedir. Özellikle sabah ezânı sonrası uygulanır.⁶¹ Bunların yanında tesvîb, öğle ya da ikindi vakitlerinde ezân sonrasında da namaza cemaatin başlama vaktini hatırlatmak için insanları kapıdan çağırıp “*haydi namaza gel*” çağrısında bulunmaktır. Bu uygulama bir kişinin mescidin kapısına çıkıp “*es-Salâ Rahimekumullah*” diyerek ezân ile kâmet arasında yapılmaktadır.⁶² Tesvîb bir ihtar ifadesidir. Ezândan sonra müezzinin cemaati namaza teşvikidir.⁶³

Hz. Bilâl sabah ezânını okuduktan sonra Hz. Peygamber'in kapısına gelerek durur, “*es-Selâmu aleyke Yâ Resûlallah es-Salâh es-Salâh Yâ Resûlallah*” diyerek ona cemaatin hazır olduğunu bildirirdi.⁶⁴ Başka bir

⁶⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 243.

⁶¹ Bedruddîn el-Aynî, *Şerhu Süneni Ebû Dâvûd*, (Thk. Ebu'l-Münzir Halid b. İbrahim el-Mısri, Mektebetu Rüşd, Riyad 1999, III, 6.

⁶² Aynî, III, 6.

⁶³ Olgun, s. 99.

⁶⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût 1988, IV, 379; Tahavi, *Beyânü Müşkili'l-Âsar*, (Thk. Şuayb el-Arnaût), Rivayet no: 5617, (ty.) (yy.), Dâru Neşr, XIV, 130; Ebu'l-Mehasin Yusuf İbn Musa el-Hanefî, *el-Mu'tasar mine'l-Muhtasar min Müşkili'l-Âsar*, (ty.) (by.), II, 225. Hz. Bilâl sabah Ezân'ına mahsus olan “*es-Salâtü hayrun min'en-Nevm*” ibaresini sabah Ezân'ına ilave etmiştir. Bir sabah Hz. Bilâl Ezân için mescide geldiğinde Hz. Peygamber'in biraz dalmış olduğunu görür ve iki kere “*es-Salâtü hayrun min'en-Nevm*” diye seslenir. Bu Hz. Peygamber'in çok hoşuna gider ve; “*Bilâl bu ne güzel söz! Sabah Ezân'larını okuduğunda bunu söyle!*” diye emir buyurmuşlardır. Buna tesvîb denilmektedir. Bkz. Zeynuddîn Ahmed b. Ahmed b. Abillatif ez-Zebîdî, *Sahih-i Buhari Muhtasari Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, çev. ve şerh: Ahmed Naim, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2014, Cilt: XVIII, Sayı: 1

rivâyette Hz. Bilâl, ezân okuduktan sonra Hz. Peygamber'in kapısı önünde durur, "Allah'ın selâmı üzerine olsun ey Allah'ın Resûlü, Selâm senin üzerine olsun, anam babam sana fedâ olsun, haydi namaza!" derdi.⁶⁵ Hz. Bilâl Hz. Peygamber'in hücrelerinden çıkışını gözetler, O oradan çıkmadan kâmet getirmezdi.⁶⁶ Hz. Ebû Bekir hilafette iken müezzîn Sa'd el-Karaz onun kapısında durur, "es-Selâmu aleyke Yâ halîfete Resûlillah es-Salâh Yâ halîfete Resûlillah" derdi. Hz. Ömer hilâfeti üstlenince müezzîn aynen kapıda dururarak "es-Selâmu aleyke Yâ emîre'l-Müminîn es-Salâh Yâ emîre'l-Müminîn" derdi. Hatta Hz. Ömer müezzîne, bu ifadelerin yanında "Rahimekallah" demesini de emretmiştir. Ancak bu ifadenin Hz. Osman tarafından eklendiği de ifade edilmiştir.⁶⁷ Çünkü bazı rivâyetlerde Hz. Ömer'in müezzini Ebû Mahzûre'ye böyle bir uygulama yapmamasını tavsiye ettiği zikredilmiştir.⁶⁸ Bu özellikle sabah namazı için söylenmiştir. Bunun dışında caminin dışına çıkarak tesvîb yapılması da vardır. Dolayısıyla tesvîb insanlara hatırlatmak, bildirmek, bir ihtarda bulunmak olduğuna göre hem cemaate hem de yöneticilere yönelik bir uygulamadır. Bununla beraber namaz vaktini hatırlatmak dışında tesvîbin pratik hayatta da kullanıldığına şahit olmaktadır.

---

kanlığı Yayınları, Ankara 1988, II, 560; Mehmed Zihni Efendi, *el-Hakâyık mimmâ fi'l-Cami's-Sağır ve'l-Meşârik minel- Hadîs*, İstanbul 1310/1892, s. 186-188. Tesvîp lügat olarak, bir duyurma, yaptıktan sonra dönüp tekrar duyurma yapmaktır. Üçe ayrılır, birincisi ezandan sonraki kâmet, ikincisi sabah Ezân'ında okunan "es-Salâtü hayrun minen-Nevm" ibaresi, üçüncüsü ise halkın Ezân'a rağmen namaza yetişmekte ağır davranmalarından dolayı müezzînin "Kad kâmeti's-Salât" demesidir. Bkz. Canan VIII, 347.

⁶⁵ Muhammed Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtibu'l-İdâriyye*, (Thk. Ahmet Özel), İz Yay., İstanbul 1990-1993, I, 157-158; Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb Ebu'l-Kâsım et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, (Thk. Hamdi b. Abdî'l-Mecîd es-Selefi), Mektebetu Ulûm ve'l-Hikme, Musul 1404/1983, III, 58.

⁶⁶ Zebidi, II, 601. Hz. Bilâl Hz. Peygamber'in kendisine sabah namazı dışında tesvîp yapmamasını tavsiye ettiğini bildirmektedir. Bkz. Tirmizi, "Salât" 145; Aynî, III, 6.

⁶⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IV, 379; Tahavi, *Beyânu Müşkili'l-Âsar*, (Thk. Şuayb el-Arnaût), Rivayet no: 5617, (ty.) (yy.), Dâru Neşr, XIV, 130; İbn Mûsa el-Hanefî, *Elmu'tasar mine'l-Muhtasar min Müşkili'l-Âsar*, II, 225; Zürcânî, *Münteka (Şerhu Muvatta)*, (ty.), (by.), I, 162.

⁶⁸ Zürcânî, I, 162. Hanefilere göre fecrde tesvîb müstehab, diğer manazlarda mekruhtur. Tesvîb sadece yöneticilere mahsustur. Bkz. Aynî, III, 6. Mâlikî ashâbına göre kâmet meselesi vacip değildir. Ezan dışında bazı lafızların kullanılması uygun görülmemiştir. Bkz. Zürcânî, I, 162; Burhâneddîn el-Halebî, *es-Sîretü'l-Halebî*, Dâru Ma'rife, Beyrût 1400/1980, II, 304.

Sahâbeden Abdurrahman el-Fehrî, “Hz. Peygamber bir seferde (Huneyn) çadırda idi. Ben Hz. Peygambere geldim ve “*es-Selâmu aleyke Yâ Resûlallah ve Rahmetullâhi ve Berakâtuh er-Ravâh Yâ Resûlallah*” dedim.⁶⁹ Burada el-Fehrî Hz. Peygamber’e gitme zamanının geldiğini, yolculuk vakti olduğunu ifade etmek için böyle bir uygulamada bulunduğunu belirtmiştir. Anlaşılan bazı hatırlatmalar, bildirmeler yapılmak istendiğinde böyle bir uslûbun o dönemde kullanıldığına şahit oluyoruz. Sadece namazda değil; bu tarz bildirmelerde ve pratik hayatta da bu uslûp kullanılmakta idi.

Tesvib meselesinde “es-Salâh es-Salâh” ifadesi Hz. Peygamber’e salât ü selâm anlamı değil, namaz anlamı ve namaz vakti geldi anlamı taşımaktadır. Daha sonraki dönemlerde bu mesele biraz abartılmıştır.⁷⁰ Tesvîb, Hz. Peygamber zamanında namaz vaktini bildiren ezân gibi bir form değildir. Tam tersine yukardaki rivâyette bu, bir sebeple savaş esnasında olmuş pratik bir uygulamadır. Hz. Peygamber’e bir bildirim, haber vermedir. Fakat bu böyle olmakla birlikte pratik gaye ile daha önce Hz. Peygamber zamanında yaşandığı için Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman zamanında da bu tarz ifadelerle halifelere selam verilerek söylenmiştir. Günümüzdeki salât ü selâm uygulamaları ile bir ilişkisi yoktur. Ancak bu ifadelerde Hz. Peygamber’e “es-Selâm” ibâresinin bulunması meseleyi farklı bir boyuta çekmektedir. İfadelerde geçen “es-Salâh” ibâresi ile “es-Selâm” ibâresinin yan yana bulunması, “Namaz” ifadesinin “Salavât” olarak algılanarak “Selâm” ifadesi ile beraber kullanılması yanlış uygulamalara neden olmuş olabilir. Daha sonra bu rivayetler ve yaşananlara bakılarak ezândan sonra salât ü selâm okunmuş olabilir. Bütün bunlarla beraber Hz. Peygamber’e selâm vermenin de salât ü selâm olduğuna⁷¹ dikkat çekerek bu uygulamalarda müezzinlerin

⁶⁹ Ebû Dâvûd, *Sünen*, Dâru Kitâbu’l-Arabî, Beyrût (ty.), Rivayet no: 5235, IV, 528, İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, IV, 379; el-Halebî, II, 304; Tahavi, *Beyânu Müşkili’l-Âsar*, (Thk. Şuayb el-Arnaût), Rivayet no: 5617, (ty.) (yy.), Dâru Neşr, XIV, 130; el-Hanefî, II, 225.

⁷⁰ Bu uygulamanın Muaviye zamanında Muğire b. Şube’nin bir müezzine yaptırdığı ifade edilir. Müezzinler halife ve yöneticilere selam getirerek ondan sonra kamet getirirlerdi. Bunun üzerine halife ya da yönetici namazı kıldırırdı. Bu Emevîler’de ve Abbasiler’de de böyleydi. Bu uygulama halifeler namazı kıldırılmayı bırakana kadar devam etti. Bkz. el-Hanefî, II, 225.

⁷¹ İbn Kesîr, salât kelimesinin ölümler için duâ, selâm kelimesinin ise yaşayanlar için bir duâ ifade ettiğini zikretmektedir. Bkz. İbni Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerim Tefsiri*, XII, 6599.

salât ü selâm okuduklarını söyleyebiliriz. Çünkü selâm da salât manasıdır.⁷²

Ezân Duâsı - Salât ü Selâm İlişkisi

Ezândan sonra ferdî olarak Müslümanların Hz. Peygamber'e salât ü selâm getirmeleri bizzat Hz. Peygamber tarafından tavsiye edilmiştir.

Cabir b. Abdullah el-Ensârî'den Resûlullah söyle buyurmuştur: "Her kim ezânı işittiği zaman *"Allahümme Rabbe hâzihi'd-da'veti't-tâmmeh, ve's-salâti'l-kâimeh, âti Muhammedeni'l-vesilete ve'l-fadîleh, veb'ashu mekâmen Mahmûdenillezî veatteh"* "Ey bu eksiksiz davetin ve kılınan namazın sahibi. Muhammed'e vesîleyi ve fazîletini ver. O'nu vaat ettiğin üzere makâm-ı Mahmûd üzere dirilt" derse kıyamet gününde benim şefaati ona râygân/helâl olur.⁷³ Bu hadîs-i şerîfte ezân sonrası Hz. Peygamber'e duâ edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Diğer bir rivâyette ise Ahmed İbn Hanbel'in rivâyet ettiği bir Hadîsi Şerîf de son râvi Amr İbn As'ın oğlu Abdullah'dan naklen Resûlullah: "Siz müezzini işittiğiniz zaman, onun dediğini deyin. Sonra bana salavât getirin. Çünkü kim benim üzerime bir salavât getirirse Allah onun üzerine on salavât getirir. Sonra Allah'tan vesileyi isteyin. O cennette bir mertebedir. Allah'ın kullarından bir kulundan başkasına düşmez (cennetteki mertebe mutlaka Allah'ın kullarından birinin olacaktır). Ben o kul olmayı umarım. Kim benim için vesileyi isterse ona şefaati vacip olur."⁷⁴ Bu hadîs-i şerîfte de Hz. Peygamber'e salât ü selâmda bulunulması gerektiği ifade edilmiştir. Neticede ezân okunduktan sonra yapılması gereken hususlar bu hadîs-i şerîflerde beyan edilmiştir. Ezânlardan sonra okunan salât ü selâmın gerekçesi bu hadislerdir diyebiliriz. Günümüzde ezânı okuyan müezzinin ezân sonrası ya da farklı sebeplerle farklı vakitlerde sesli olarak okuduğu salât ü selâmın bu emirlere binâen okuduğu gözden kaçırılmamalıdır. Yukarıda zikredilen hadîs-i şerîflerde müezzinin sesli bir şekilde okuması ya da duâ etmesi gibi bir emir yoktur. Bu rivayetler müslümanların ferdî olarak uygulaması gereken hususlardır. Ancak bu duâ ya da salât ü selâmın sesli olarak okunmasında bir beis olmayacağı

Ayrıca namazlarda okunan Tahiyât duasında geçen *"es-Selâmü aleyke eyyühe'n-Nebiyü"* ifadesi de bu anlama gelmektedir. Bkz. Buhârî, "Ezân" 148, 150.

⁷² Zuhaylî, XI, 398.

⁷³ Buhari "Ezân" 8; Ebû Dâvûd "Salât" 28; Tirmizî "Salât" 157; Nesâî "Ezân" 38; İbn Mâce "Ezân" 4.

⁷⁴ Müslim, "Salât" 11; Ebû Dâvûd, "Salât" 36; Nesâî, "Ezân" 33; Tirmizî "Salât" 154; Buhârî "Ezân" 7; İbn Kesir, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, XII, 6591.

kanaatindeyiz. Çünkü ezân sonrası yapılması gereken bazı vecibelerin Müslümanlara sesli bir şekilde duyurularak onların da bu duâ ve salât ü selama katılmaları sağlanmaktadır. Böylece tüm bu uygulamalar minâreden okunan salât ü selâmın yanlış bir uygulama olmadığını göstermektedir.

Salât ü Selâm - Ağıt İlişkisi

Ölen bir kişinin ardından yas tutmak için nağme ile terennüm edilen söz, şiir, şarkı ve türkülere ağıt denmektedir. Ağıtlar, Sümerler, eski Çin, eski Yunan, eski Türkler, Budizm, Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta mevcuttur. Eski Araplarda da var olan ağıt ile ilgili mersiye ve mâtem isimlerinin de bu dönemde geçtiğine dâir bilgilerin mevcut olduğu zikredilmiştir.⁷⁵ Cahiliye dönemi Araplarından bir kısmının öldükten sonra dirilmeye inandıkları belirtilerek ölen kişinin cenâze töreninde ölünün tabuta konulduğu zaman yakın akrabasından en büyüğünün kalkarak ölenin iyiliklerini saydığı, gömdükten sonra da ölüye rahmet dilekleri sundukları kaydedilmektedir.⁷⁶

Ağıt, özellikle ölünün ardından taşkınlık yaparak, saç baş yolarak ağlamak ve ölen kişiye bu davranışlarla çeşitli beytler okunmasıdır. İslâm'da bu tarz davranışlar yapılmadan sessiz bir şekilde ağlamaya müsaade edilmiş, hatta Hz. Peygamber oğlunun vefâtında ağlamıştır. Bugün Anadolu'da devam etmekte olan ağıt, en çok Şii-Alevî zümreleri arasında kendinî göstermektedir. Özellikle 10 Muharrem'de Şiiler Kerbelâ faciasının yasını tutmak amacıyla ağıtlar, mersiye okumaktadırlar. Sünnî tekkelerde okunan muharremiye ilâhîleri de bu yöndedir. Bazı mutasavvıfların ise ölümü sevinçle karşıladıkları, neşîdeler okudukları da bir gerçektir. Mevlevîlerin Mevlâna'nın ölüm gecesine şeb-i arûs (düğün gecesini) demeleri ve bu törenleri bu minval üzere düzenlemeleri bu türdendir.⁷⁷

Daha çok Şiilerde uygulama alanı bulan ağıtın, cenâzenin ardından ölümler için okunduğu, öleni övücü sözlerden oluşan terennümlerin icrâ edildiği görülmektedir.⁷⁸ Minâreden okunan salâlar ya da topluca belirli

⁷⁵ Süleyman Uludağ, "Ağıt", *DİA*, İstanbul 1988, I, 470-472.

⁷⁶ Neşet Çağatay, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, AÜİF Yay. No: 153, Ankara 1982, s. 138.

⁷⁷ Uludağ, "Ağıt", *DİA*, I, 470-472.

⁷⁸ Metin Bozkuş, "Aşûre Günü, Muharrem Mâtemi/Orucu ve Sivas'ta Aşûre Uygulamaları", *CÜİFD*, Sivas 2008, S. 1, XII s. 33-61.

bir terennüm eşliğinde okunan salât ü selâmlar, aynen ağıt gibi cenâze defnedilmeden, mezarlığa götürülürken, defin esnasında ve defin sonrasında icrâ edilmektedir. Özellikle Sünnî kesimin ağıt gibi bu tarz uygulamaların dînen yasak edildiğinin farkında olmalarından dolayı, bugün cenâzenin duyurulması, defin öncesi ve sonrası verilen salâların ve salât ü selâmların, Hz. Peygamber'in yasaklamış olduğu ağıtın yerine konularak okunduğunu düşünmekteyiz. Muhtemelen bu bid'atın kaldırılması yönünde bunların yerine Hz. Peygamber'e salâ okunması ve salavâtların getirilmesi düşünülmüş olabilir.

Bazı Dönem ve Devletlere Göre Salât ü Selâm:

Hz. Peygamber ve Dört Halife Döneminde Salât ü Selâm (661'e kadar)

Cahiliye Araplarının bayram günlerinde en güzel elbiselerini giyerek, yarışlar düzenledikleri ve mûsikî eğlenceleri yaptıkları zikredilmiştir.⁷⁹ İslâm dinî kadın ve erkekli gayri meşrû oyunlar dışında bayram şenliklerine izin vermiştir. Hz. Peygamber Ramazan ve Kurban Bayramlarında bu tür şenliklere müsaade etmiş,⁸⁰ hatta Hz. Aişe ile birlikte bu oyun ve eğlenceleri seyretmiştir.⁸¹

Hz. Peygamber döneminde bayram kutlamaları açık bir arazide, "musallâ"⁸² denilen yerde kadınların da katıldığı bayram namazıyla başlardı.⁸³ Tekbîr sesleriyle gidilip dönülen namaza İslâm toplumunun her kesimi iştirak ederdi.⁸⁴ Bayram namazları sabah namazından bir müddet sonra kılınır, namazı müteakip herkesin katıldığı eğlence ve sevinç gösterileri düzenlenirdi. Hz. Peygamber'den sonra Ramazan ve Kurban Bayramlarından başka bayram mahiyetinde tes'id (kutlama) denilen gün ve

⁷⁹ Nebi Bozkurt, "Bayram-Bayram Kutlamaları", *DİA*, İstanbul 1992, V, 261-263.

⁸⁰ Buhârî, "İdeyn" 2; Müslim "İdeyn" 16.

⁸¹ Buhârî, "Nikâh" 82/114, "Salât" 69, "İdeyn" 25; Müslim "İdeyn" 17, 21, 22; Nesâî, "İdeyn" 34, 35; Bedruddin Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-Kâri Şerhu Sahihî'l-Buhari*, Mustafa el-Babi ve Evladuhu, Mısır 1392/1972, II, 144; Nebi Bozkurt, "Bayram-Bayram Kutlamaları", V, 261-263.

⁸² Medine'de iki ayrı yerde musalla olduğu belirtilir. İlki Batihân (Buthân) denilen yerde, diğeri ise Bakî denilen yerdedir. Batihân'da bulunan musalla bayram namazlarının kılındığı açık arazi, Bakî ise mezarlığın bulunduğu yerdir. Bkz. Öztürk, "Hz. Peygamber Döneminde Cenâzeler ve Kabirler", s. 132; Mehmet Mahfuz Söylemez, *İslâm Şehirleri*, Düşün Yay., İstanbul 2011, s. 70-71. Bu yer Gamâme Mescidi olarak da bilinmektedir. Bkz. İbrahim Rifat Paşa, *Mir'âtü'l-Harameyn*, s. 337-338.

⁸³ İbrahim Sarıçam, Seyfettin Erşahin, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, TDV Yay., Ankara 2007, s. 77.

⁸⁴ Ramazan Altınay, *Emevîlerde Günlük Yaşam*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2006, s. 333.

gecelerde de bu kutlamalar yapılırdı.⁸⁵ Yapılan kutlamaların ana unsuru hep birlikte getirilen tekbîr, tehlîller idi. Bu tür yapılan kutlamalar, Müslümanların kendilerine bahşedilen bu bayramlar için Allah'a şükranlarının bir nişânesi olarak ifade edilebilir. Örneğin Hz. Peygamber, fethi kendisine müyesser kılan Allah'a hamd ve şükrederek Mekke'ye mütevâzi bir şekilde girerken ashâbın tekbîr ve tehlîl sedâlarının eşliğinde Kâbe'ye yöneldiği zikredilmiştir.⁸⁶ Bu bağlamda Müslümanların hayırlı ve önemli işlerde bir merâsim ya da zafer kutlamalarında sevinçlerinin ifadesinde bir yöntem olarak topluca tekbîr, tehlîl ve muhtemelen salavât okuduklarına şahit oluyoruz. Ayrıca bu coşkuyu anlatmak adına fethedilen yerlerde ilk olarak namaz vaktinin dışında okunan "Fetih Ezânı"nı⁸⁷ da bu meyanda zikredebiliriz.

Emevîler'de Salât ü Selâm (661-750)

Hz. Peygamber'den sonra İslâm'ın yayılmasıyla fethedilen yerlere ihtiyaçtan dolayı camiler inşâ edilmiştir.⁸⁸ İnşâ edilen camiler, fethedilen bölgelerin İslâm yurdu olduğunun bir nişânesidir.⁸⁹ Özellikle camilerde ezânların, salâların okunduğu minârenin (maksûre) ilk kez inşâ edilmesi Emevîler döneminde I. Muaviye zamanında (41-60/661-680)⁹⁰ olmuştur. Camiye minâreyi ilk ekleyen kişinin 53/673 yılında I. Muaviye'nin Mısır valisi Mesleme b. Muhalled olduğu zikredilir.⁹¹ Şurahbil b. Âmir el-

⁸⁵ Hamîdullah, II, 1084-1085.

⁸⁶ Ünal Kılıç, *Fethü'l-Fütûh Mekke'nin Fethi*, Kayıhan Yay., İstanbul 2009, s. 85.

⁸⁷ Mustafa Uzun, "Ezan", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 43; Fatih Koca, "Peygamberimiz Hz. Muhammed'in Müezzinleri", *AÜİFD*, A.Ü. Basımevi, Ankara 2011, S.2, LII, s. 297.

⁸⁸ Robert Mantran, *İslâm'ın Yayılış Tarihi*, (çev: İsmet Kayaoğlu), AÜİF Yay., No: 149, Atatürk'ün 100. Doğum Yıldönümü Özel Sayısı, Ankara 1981, s. 221.

⁸⁹ Sadece Araçlar değil, ilk Anadolu Selçuklu Hükümdarı Kutalmış Oğlu Süleyman Şah'dan itibaren Selçuklu sultanlarının Anadolu'da câmi gibi dinî kurumlar yapmaları gelenek haline gelmiş, 1084 yılında Süleyman Şah (ö. 1086), Antakya'yı fethedince buradaki büyük kiliseyi bir fetih nişânesi olmak üzere camiye çevirmiş, 120 müezzine hep birden ezân okutturarak Cuma namazını burada kılmıştır. Bkz. Seyfullah Kara, *Selçuklular'ın Dinî Serüveni*, Şema Yay., İstanbul 2006, s. 604.

⁹⁰ Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, (çev: Salih Tuğ), İFAV, İstanbul 2011, s. 361.

⁹¹ Filiz Gündüz, "Minâre", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 98. Mesleme b. Muhalled/Mahled, Amr b. Âs Camii'ne ilk minâreyi yaptırdıktan sonra İslâm diyarlarında inşâ edilen minârelerin sadece ezân okumak için yapılmadığı, askerî amaçlarla gözetleme kulesi olarak da kullanıldığı ifade edilmektedir. İslam sanatının en yüksek noktası mimari yönde kendini göstermiş ve bu İslâm Medeniyetinin teşekkülüne vesile olmuştur. Şam Ümeyye Camii'nin bunun en güzel örneği olduğu zikredilir. Bkz. Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, (çev. İsmail Yiğit), Kayıhan Yay., İstanbul 1988, VI, 336; Filiz Gündüz, "Minâre", *DİA*, XXX, 98;

Murâdî'nin Muaviye'nin emriyle 58/678'de bu minâreden ezânı ilk okuyan sahâbî olduğu zikredilmiştir.⁹² Mesleme b. Muhalled, Amr b. Âs Camii'ne ilk minâreyi yaptırdıca bu camide kendisi itikâfa girmiştir. Dışarıdan çalınan çan seslerini duyduğunda Arîf⁹³ (Mısır'ın baş müezzini) olan sahâbeden Şurahbil b. Âmir'e bu durumu şikâyet eder. O da, "Ben ezânı gece yarısından sabaha kadar uzatsam da onlar siz buna izin verdikçe çalarlar" der. Bunun üzerine Mesleme b. Muhalled ezân vâkitlerinde çan çalınmasını yasaklar.⁹⁴ Şurahbil, diğer bir rivâyette: "Evet gecenin yarısında ezân okumaya başlayıp fecrin doğuşuna kadar ezânı uzatırım" cevabını vererek Mesleme'yi memnun etmiş ve Şurahbil, tüm müezzinlere gece yarısından itibaren ezân okuma usûlünü emretmiştir. Bu usûl bir dereceye kadar Mesleme'nin huzur-i kalbini muhafaza etmeye yetmiştir.⁹⁵

Minârelerden tesbîh okuma usûlü İslâm tarihinde ilk kez Mısır'da Mesleme b. Muhalled b. Sâmit b. Bitâz el-Ensârî'nin devrinde 58/678 yı-

---

Aycan, Sarıçam, *Emevîler*, TDV Yay., Ankara 1993, s. 142-143. Minârelerin inşasının ardından minâre ve mescidlerin bazı bölümlerine çini tezyinatları da yapılmaya başlanmıştır. Bu tezyinatlar hat sanatının da ortaya konulmasıyla bazı âyet ve hadislerin yazılarak minâre ve mescid ya da medreseler süslenmiştir. Bu âyet ve hadisler yazıldığı mekâna göre özenle seçilerek konulmuştur. Cami, mescid ve minârenin fonksiyonlarını ifade eden âyetlere tezyînatta yer verilmesi, mâbedde yapılması gereken ibadetlerden yola çıkılarak mü'minler için bir hatırlatma olarak değerlendirilebilir. Örneğin İran- İsfahan'da XII. yy. da inşa edilen Gevherşâd Medresesi ve Zîâr/Ziyâr Mescidi'nin minâresinde Ahzâb sûresinin 33 ve 56. âyetlerinin yazılı olduğu kaydedilmektedir. Bkz. Murat Sülün, "Sanat Eserini Âyetle Bezemenin Felsefesi -Mâbed Örneği-", *Diyanet İlmî Dergi*, Ekim-Kasım-Aralık 2010, S. 4, XXXVI, 125. Konumuz olan salât ü selâm âyetinin bu minârede yazılı olması, minârenin fonksiyonları açısından bakıldığında minâreden askerî yönden faydalanma ve ezân okuma dışında salât ü selâmın okunduğunu da ortaya koymaktadır.

⁹² İbn Âbidîn, *Haşiyetü Reddül-Muhtâr*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 2000, I, 387; Eyüp Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn (Mir'ât-ı Medine)*, Bahriye Matbaası, İstanbul 1304-5/1886-7, II, 375; Tahir Olgun, *Müslümanlıkta İbadet Târîhi*, Akçağ Yay., (Haz. Cemal Kurnaz), Ankara 1998, s. 97.

⁹³ Arîf; Kalfâ, altında belirli bir iş için elemanları olan kişi. Sivil veya askerî bir topluluğun başında bulunan kimseye verilen unvan. Hulefâ-i Râşidîn, Emevîler ve Abbâsiler döneminde on iki kişilik askerî birliğin kumandanı olarak da kullanılır. Esnaf teşkilatlarının başlarında bulunan kişilere de Arîf denilmektedir. Muhtesib'in yardımcısı durumundadır. Bkz. Fahrettin Atar, "Arîf", *DİA*, İstanbul 1991, III, 360.

⁹⁴ Ebu'l-Fadl Muhammed Halil Efendî el-Murâdî, *Silku'd-Durer fi Â'yânî'l-Karnî's-Sâni Aşer*, (my.), Mısır Bulak 1301/1884, I, 477; Eyüp Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn (Mir'ât-ı Medine)*, II, 377; Olgun, s. 97.

⁹⁵ Eyüp Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn (Mir'ât-ı Medine)*, II, 377.

linda icrâ edilmeye başlanmıştır.⁹⁶ Bu bilgiler ışığında uzak bir ihtimal de olsa bu tesbihatlar içinde müezzinlerin salât ü selâm okumuş olabileceklerini ihtimal dâhilinde görebiliriz.

Emevîler döneminde (661-750) eğlence meclislerinin düzenlendiği tarihî bir gerçektir. Bu dönemde meşhur müzisyenler yetişmiş, bunlar kendileri gibi birçok müzisyeni yetiştirmişlerdir. Meşhur mûsikîşinas Cemile'nin o dönemde elli kişilik bir müzisyen grubu ile hacca gittiği bildirilmektedir.⁹⁷ Asr-ı Saâdet'te bayram ve hac günlerinde tekbîr, tehlîl ve salavâtların toplu olarak yapıldığı göz önünde bulundurulduğunda Cemile'nin mûsikîşinas hac grubu, beraber gittikleri hac ibadetinde toplu halde icrâ edilen tekbîr, tehlîl ve salavât gibi formları belirli bir beste üzerine okudukları ihtimalini akla getirmektedir.

Abbâsîler'de Salât ü Selâm (750-1258)

Emevîler döneminde Mısır'da Mesleme b. Muhalled tarafından müezzinlere gece yarısından sonra sabaha kadar ezân okuma usûlü getirtilmişti.⁹⁸ Ahmed b. Tolun (220-270/835-884) Mısır'ı alınca (254/868) böyle uzun uzadıya ezân okuma usûlünü kaldırıp çok sayıda müezzin tayin edip her birine maaş tahsis etmiş, sabaha yakın bir zamanda minârelere çıkıp tekbîr ve tesbih etmelerini ve zühd ve aşka dâir kasîdeler okuma usûlünü vaz ve tayin etmiştir.⁹⁹

Ahmed b. Tolun kendisi tarafından yaptırılan İbn Tolun Camii'ne¹⁰⁰ iyi bir maaşla 12 kişilik mükebbirler (Tekbîr getiriciler) atadı. Bunlar her gece burada kalacak münâvebeli olarak gece kalkıp tekbîr, tesbîh, tahmîd getirecek ve nağmeli bir şekilde Kur'ân okuyacaklardır. Ayrıca tazarrû ve tevessül yaparak (Ya Rabbi! nidâlarıyla başlayan başta Hz. Peygamber olmak üzere şu, şu ve şunların vesilesiyle diyerek) zühd kasîdeleri oku-

⁹⁶ Eyüp Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn (Mir'ât-ı Medine)*, II, 377. Tesbîh Usûlü'nün başlangıcı şu şekilde olmuştur: Hz. Mûsa sabah namazlarından evvel savt-ı bülend ile (yüksek bir ses ile) Allah'a tesbîhatta bulunurdu. Hz. Dâvûd bu usûlü muhafaza için tesbîhatta bulunmaları Beyt-i Makdis'de gecenin bir yarısından sabah fecre kadar görevliler tayin etti. Bu Hz. Yahya'nın vefatına kadar devat etti. Yahûdiler bunu Hz. İsa'nın aleyhine kullanarak iptal ve terk etmişlerdir. Bkz. Eyüp Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn (Mir'ât-ı Medine)*, II, 376.

⁹⁷ Ebu'l-Ferec el-İsfehânî, *el-Eğânî, Dâru'l-Fikr, Beyrût, (ty.)*, VIII, 218; Geniş bilgi için bkz. İrfan Aycan, "İslâm Toplumunda Eğlence Sektörünün Ortaya Çıkışı", s. 155-193.

⁹⁸ Eyüp Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn (Mir'ât-ı Medine)*, II, 377.

⁹⁹ *Mir'âtü'l-Haremeyn (Mir'ât-ı Medine)*, II, 377.

¹⁰⁰ Nadir Özkuyumcu, "Tolunoğulları", *DİA*, İstanbul 2012, XXXI, 234.

yacaklar, ezân vaktinde de ezân okuyacaklardır. Bu uygulamalar oğlu Ebu'l-Ceyş Hamraveyh (ö. 270/884) tarafından da devam ettirildi. Bundan sonra insanlar artık müezzinlerin gece minârelere çıkıp bu tarz okuma yapmalarını örf edindi.¹⁰¹

Yukarıdaki rivâyetten minârelerden hicrî 254 yılına kadar salât ü selâm günümüzdeki uygulanış tarzında okunmadığını anlıyoruz. Bazı kaynaklarda Eyüp Sabri Paşa'nın *Mirât-ı Haremeyn*'i kaynak gösterilerek hicrî 58 yılında Şurahbil b. Âmir'in minâreden sabah ezânı öncesi salât ü selâm okuduğu zikredilse¹⁰² de *Mir'ât-ı Haremeyn*'de Şurahbil b. Âmir'in sadece ezân okuduğu, salât ü selâmın ise daha sonraki yıllarda okunduğu zikredilmektedir.¹⁰³ Hicrî 254'de minârelerden tekbîr ve tehlîller yanında kasîdelerin okunduğu bilgisi, bize bu kasîdelerde bulunan Hz. Peygamber'e salât ü selâmları hatırlatmaktadır. Böylece minâreden bugünkü anlamıyla olmasa da okunan ilk salâların Ahmed b. Tolun zamanında okunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca sabah ezanından önce minâreden Hz. Peygambere salât getirme âdeti, Abbâsilerin hâkim olduğu Şam ve Hicâz bölgelerinde uygulanmakta olduğu bilgisi¹⁰⁴ Mısır'da da bu âdetin uygulanma ihtimalini vermektedir.

Fâtımîler'de Salât ü Selâm (909-1171)

Fâtımîler döneminde Mısır'da müezzinlerin sabah ezânından sonra minârelerden kendi halîfelerine selâm okudukları zikredilmektedir.¹⁰⁵ Sabah ezanından önce Hz. Peygambere salât getirme âdeti, daha önce Abbâsilerin hâkim olduğu, Şam ve Hicâz bölgelerinde uygulanmakta idi.¹⁰⁶ Muhtesib¹⁰⁷ Salâhuddîn Abdullah el-Berelsi/Berseli'nin emriyle ezân sonrası okunan selâma, "*Es-Salâtü ve's-Selâm aleyke yâ Resûlallah*"

¹⁰¹ Murâdî, *Silku'd-Durer fi Â'yâni'l-Karni's-Sâni Aşer*, I, 477.

¹⁰² Hüseyin Hilmi Işık, *Tam İlmihâl Saâdet-i Ebediyye*, Hakikat Kitabevi, İstanbul 2013, s. 204

¹⁰³ Eyüp Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn (Mir'ât-ı Medine)*, II, 375.

¹⁰⁴ Murâdî, *Silku'd-Durer fi Â'yâni'l-Karini's-Sâni Aşer*, I, 475.

¹⁰⁵ Murâdî, *Silku'd-Durer fi Â'yâni'l-Karini's-Sâni Aşer*, I, 475.

¹⁰⁶ Murâdî, *Silku'd-Durer fi Â'yâni'l-Karini's-Sâni Aşer*, I, 475. Nitekim Ahmed b. Tolun'un Mısır'da kasîdeler okutmuştur. Bunlar arasında salât ü selâmların var olduğu, daha sonraki yıllarda oğlu tarafından bu uygulamaların devam ettirildiği bilgisi Şam ve Hicâz bölgelerinde bu uygulamaların varlığına delil olabilir. Bkz. Murâdî, *Silku'd-Durer fi Â'yâni'l-Karini's-Sâni Aşer*, I, 477.

¹⁰⁷ Muhtesib, İslâm devletlerinde genel ahlâkı, kamu düzenini korumak ve denetlemekle görevli teşkilatın başındaki kimsedir. Bkz. Cengiz Kallek, "Hisbe", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 133; Metin Yılmaz, "Hisbe Teşkilatı", *İslâm Kurumları Tarihi*, (Edit. Eyüp Baş), Grafiker Yay., Ankara 2013, s. 339.

ibâresi eklenmişti. Bu durum 760/1359 senesinden sonra meydana gelmiş ve 771/1369 yılına kadar devam etmiştir.¹⁰⁸

Fâtımîler özellikle Ramazan bayramına büyük önem vermişlerdir. Herkese yeni elbiseler dağıtıldığından bu bayrama elbise bayramı dahi denmiştir. Mısır'da resmî ihtifaller Muiz-Lidînillah'ın (362/973) buraya gelmesiyle başlamıştır. Aziz Billâh döneminde (976-996) törenler daha da şenlendirilmiş, halifenin törene gideceği yerlerdeki platformlara birer müezzin ve devlet görevlileri oturtularak, halifenin ihtişamlı tören alaylarına, musallaya gidene kadar tekbîrler getirilmiştir. Namaz sonrası muhteşem sofralar kurulmuş öğleye kadar ziyafetler verilmiştir. Sahrada hâfızlara Kur'ân okutulmuş, müezzinler hep bir ağızdan tekbîrler getirmiş, şairler ise bu günle alakalı şiirler okumuşlardır. Kurban bayramında da aynı kutlamalar biraz değişikliklerle icrâ edilmiş, Kurbanlar müezzinlerin tekbîr sesleriyle kesilmiştir.¹⁰⁹ Bu kutlamalarda da halkın topluca salât ü selâm getirmiş olmaları ihtimal dâhilindedir.

Büveyhîler'de Salât ü Selâm (932-1062)

Büveyhîler'in (932-1062)¹¹⁰ hükümdarı Muizzüdevle (945-967), Muharrem ayının 10'u 352/8 Şubat 963 tarihinde Bağdat'ta Hz. Hüseyin için halkın mâtem tutmasını,¹¹¹ 18 Zilhicce 352/7 Ocak 964 tarihinde de Gadîr-i Hum¹¹² gününün bayram olarak kutlanmasını emretmiştir.¹¹³ Bu günde, gece gündüz şenlikler yapılmış, sonraki yıllarda da bu merâsimler devam ettirilmiştir. Ancak bu kutlamalar Sünnîler ile Şîîler arasında

¹⁰⁸ Murâdî, *Silku'd-Durer fi Â'yâni'l-Karini's-Sâni Aşer*, I, 475.

¹⁰⁹ Bozkurt, "Bayram-Bayram Kutlamaları", *DİA*, İstanbul 1992, V, 261-263.

¹¹⁰ Sünnî-Şîî mücadelesinde rol almış, Bağdat'ta hüküm süren devlet.

¹¹¹ Hz. Hüseyin'in Emevîler tarafından 10 Muharrem 61'de hunharca katledilmesinin neticesi olarak onun mâtemini sürekli canlı ve diri tutmak amacıyla düzenlenen törenlerdir. Bkz. Mustafa Öz, "Kerbela", *DİA*, Ankara 2002, XXV, 271.

¹¹² Gadîr-i Hum, Hz. Peygamber'in Hz. Ali'nin elini kaldırarak "Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır. Allahım ona dost olana dost ol, ona düşman olana Sen de düşman ol" dediği iddia edilen yerdir. Cuhfe (Mekke-Medine arası) mevkiindedir. Şîî gruplar nezdinde Hz. Ali'nin imametinin nişanesi olarak görülen tarihi bir gündür. Şîî dünyası bu günü büyük bir coşku ile kutlamaktadır. Günümüzde İran'da her biri Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ı temsil eden içi balla doldurulmuş üç çöreğin bıçaklanmasıyla kutlama yapılmakta, bu üç ballı çörek bu üç halifenin kanını sembolize etmektedir. Bkz. Ethem Ruhi Fıçlalı, "Gadîr-i Hum", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 279-280; Onat, *Emevîler Devri Şîî Hareketleri*, s. 150-151.

¹¹³ Hasan, *İslâm Tarihi*, VI, 365.

şiddetli kavgalara neden olmuştur.¹¹⁴ Kербela/Aşure mâtemlerinin şehir hayatında görkemli merâsimlerle kutlanmasının bu dönemde olduğu zikredilmektedir.¹¹⁵ Büveyhîler devrinde, Kербela mâtemleri ile ön plana çıkan Şiîler sahâbeyi lanetleyici ifadeler kullanmışlar, böylece Sünnî-Şiî ayrımına gidilmiştir. Diğer Şiî-İsmailî devleti olan Fâtımîler'e de bu Sünnî-Şiî ayrımı sirâyet etmiş, bu ayrım namaz vâkitlerini mü'minlere bildirme amaçlı okunan ezânlarla bile yansımıştır. Müslümanların her kesiminde aynı lafızlarla okunmakta olan ezânda bu yıllarda farklı ibârelere yer verilmeye başlamıştır ki buna "Şiî Ezânı" denilmektedir. Şiîler ezânda Sünnîlerden farklı olarak "Hayye alâ Hayri'l-Amel"¹¹⁶ ibaresine yer vererek okumaya başlamışlardır. Sünnîler ise buna karşı çıkmışlar, bu farklılığı ortadan kaldırmak istemişlerdir. Büveyhîler'in yıkılıp (447/1055) Selçuklular'ın Bağdat'a hâkim olmalarından sonra 448/1056-1057'de Abbâsî halifesi el-Kâim'in (422-467/1031-1075) emriyle Şiî ezânının okunmasına son verildiği, "Hayye alâ Hayri'l-Amel" ifadesinin yerine "es-Salâtü hayrun mine'n-Neom"¹¹⁷ ibaresinin yer aldığı zikredilmiştir.¹¹⁸ Yu-

¹¹⁴ Erdoğan Merçil, "Büveyhîler", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 496; Ahmet Güner, "Büveyhîler Devrinde Bağdat'ta Kербela/Aşure, Gadir Hum ve Benzeri Şiî Uygulamaları", *Çeşitli Yönleriyle Kербela*, T.C Başbakanlık Tanıtma Fonu, Kültür Bak. Yay., (Edit. Alim Yıldız), Sivas 2010, I, 327.

¹¹⁵ Güner, "Büveyhîler Devrinde Bağdat'ta Kербela/Aşure, Gadir Hum ve Benzeri Şiî Uygulamaları", I, 325.

¹¹⁶ Bu ibâre Şiîlerin ezânlarında, Sünnîlerin "Hayye ale's-Salât" cümlesi yerine kullanılmaktadır. Halk ezânda bu cümleyi duyunca şehrin Şiîler tarafından ele geçirildiğini anlardı. Bkz. Faruk Sümer-Ali Sevim, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, TTK Yay., TTK Basımevi, Ankara 1971, s. 24.

¹¹⁷ Bu ibare aslında Hz. Peygamber döneminde Hz. Bilâl'in eklemesi sonucu konulmuştur ve sadece sabah namazlarında okunmaktadır ki buna tesvîb denilmiştir. Bkz. Mehmed Zihni Efendi, *el-Hakâyık mimmâ fi'l-Camii's-Sağîr ve'l-Meşârik min Hadîs*, (my.), İstanbul 1310/1884, s. 186-188; Koca, "Hz. Peygamber'in Müezzinleri", s. 301. Burada "yeniden yer almıştır" denmesindeki kasıt, bu ibarenin kanaatimizce her vâkit okunması ifade edilmiştir; Eymen Fuad Seyyid, "Fâtımîler", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 230. Tesvîb'in ezândan sonra müezzinin bazı kelimelerle müminleri namaza teşvik için okunması olarak da değerlendirilmiştir. Tahir Olgun, *Müslümanlıkta İbadet Târîhi*, Akçağ Yay., (Haz. Camal Kurnaz), Ankara 1998, s. 99.

¹¹⁸ İbnü'l-Esîr, VII, 301; Ahmet Güner, "Büveyhîler Devrinde Bağdat'ta Kербela/Aşure, Gadir Humm ve Benzeri Şiî Uygulamaları", s. 331-332; Şiî-Sünnî arasındaki bazı sloganik ifadeler gerilimlere neden olmuş, Şiîlerin "Muhammed ve Ali insanların en hayırlı-sıdır" sloganına Sünnîler bu sloganları silmiş yerine "Muhammed ve Ali Aleyhime's-Selâm" ifadesini yazmışlardır. Bkz. İbnü'l-Esîr, VII, 301; Ahmet Güner, "Büveyhîler Devrinde Bağdat'ta Kербela/Aşure, Gadir Humm ve Benzeri Şiî Uygulamaları", s. 333.

karda zikredilen rivayetler, ezânların içinde ezân lafzı dışında bazı lafızların kullanıldığı, hatta Şiîlerin halifelerini medhedici ibarelere yer verdiklerini anlıyoruz. Salât ü selâmların minâreden okunmaya başlaması, bu farklılıklar sebebiyle olabilir.

Selçuklular'da Salât ü Selâm (1040-1308)

Nizâmü'l-Mülk (1018-1092) 470/1077-78 yıllarında kaleme aldığı *Siyâset-Nâmesi'*nin VII. Faslı'nda Abbâsî halifesi Mutasım (794-842) zamanında (833-842) Bağdat'ta geçen bir hikâyede, bu dönemde belli bir haberi vermek için minâreden, konumuz olan salâların okunmadığı, yerine ezân okunduğu görülmektedir.¹¹⁹ Ancak bu yıllarda Mısır'da salâ uygulamasının var olduğunu biliyoruz.

Yusuf Has Hacib'in (1017-1077) *Kutadgu Bilig'*inin başlarında yer alan ve makamla okunduğu bilinen beyitlerin,¹²⁰ Allah'a ve Peygamberine övgülerle başlaması, Ahmed Yesevî'nin (1093-1166) *Dîvân-ı Hikmeti'*nden hikmetlerin zikir meclislerinde yine Allah'a ve Peygamberine övgü ve na'tların belirli bestelerle okunması bu türün ilk örnekleridir diyebiliriz.¹²¹ Dolayısıyla salât ü selâmlar bu na't ve kasîdeler ile birlikte besteli bir şekilde bu dönemde topluca okunmuştur.

Anadolu'nun Müslüman Türkler tarafından fethini menkıbevî bir dille anlatan, XIV. ve daha önceki yüzyıllarda Türklerin gelenek, görenek ve hayat tarzını dile getiren *Dânişmend-Nâme* (642/1244)'nin¹²² Onüçüncü Meclisi'nde Amasya Kalesi'nin (Harşena) fethinden (14 Nisan 1075 Berat

¹¹⁹ Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, Türk Tarih Kurumu, (Haz. Mehmet Altay Köymen), Ankara 1999, 40-42.

¹²⁰ Recep Uslu, *Selçuklu Topraklarında Müzik*, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya 2010, s. 96.

¹²¹ Uslu, *Selçuklu Topraklarında Müzik*, s. 96-97.

¹²² 1071 tarihinden sonra Anadolu'daki Türk-Bizans ya da Müslüman-Hıristiyan mücadelelerinin bir bölümünü, Anadolu'nun fethini, çoğunlukla rivayetlere dayanan bir eserdir. Anadolu'nun bir bölümünü Müslüman Türkler adına fetheden Danişmend Ahmed Gazi ve arkadaşlarının kahramanlıklarını, olayların geçtiği tarihten yaklaşık 150-200 yıl sonra Mevlânâ İbn-i Alâ tarafından, II. İzzeddin Keykavus (1246-1260) zamanında onun emriyle te'lif edilmiştir. Mevlânâ İbn-i Alâ Danişmendlilerin kahramanlıklarını halk ağzından toplamış ve yazıya geçirmiştir. Eseri daha sonra bazı eklemeler yaparak düzeltilmelerle ikinci kez Arif Ali, olayları gerçeğe yakın bir tarzda yansıtmıştır. Bu sebepten ve bu devirle ilgili târihi bilgilerin sınırlı olmasından dolayı Gelibolulu Mustafa Ali, Cenâbi, Hazerfan Hüseyin, Hüseyin Hüsâmeddin ve diğer bazı tarihçiler Danişmend-Name'yi târihi bir kaynak, hatta vakâyi-nâme olarak tabir etmişlerdir. Bkz. Necati Demir, *Dânişmen-Name*, Akçağ Yay., Ankara 2004, s. 25.

Gecesi) bahsedilir. Fetih müyesser olunca Melik Danişmend Ahmed Gazi'nin kalede mescidler yaptırıp buralara imam, müezzin ve hatipler tayin etmiştir. Fetih sonrası Melik Danişmend Ahmed Gazi yeni Müslüman olan Gülnûş Bânu ile Harşena Kalesi'nin eteklerinde nikâh kıyar ve burada yedi gün yedi gece düğün yaptırır. Bu toy/düğünde yemek sonrası dua ile birlikte salavâtlar getirilir.¹²³ Bu dönem öncesinde destânî bir tarzla yazılmış Dede Korkut Hikâyeleri'nde¹²⁴ de toy (düğün), savaş, av ve bazı eğlencelerin İslâmî bir hazırlıkla başladığından söz edilmektedir. Bu hazırlıklara abdest alınıp iki rekât namaz kılındıktan sonra Hz. Peygamber'e salavât getirilerek başlanır. Daha sonra nekkâre ve boru çalınır. Savaş varsa savaşın kazanılmasıyla birlikte düşman kiliselerinden bazıları camiye çevrilip, ezân ve salâ okutulur.¹²⁵ Ayrıca bu hikâyelerde bir cenk yapılacağı esnada sesli bir şekilde salavât getirildiğinden,¹²⁶ cengâverin savaşta düşman üzerine salavât getirerek saldırmışından söz

¹²³ Ali Efendi, *Dânişmen-Nâme*, Ali Emîrî Nüshası, (Kamil Şahin Özel Kütüphanesi), Meclis 13, (ty.), s. 323, 371, 188; Kamil Şahin, *Dânişmendliler Dönemi Niksar*, Niksar Belediyesi Yay., Niksar 1999, s. 32; Demir, *Dânişmen-Name*, s. 25, 221. Danişmend-Nâme'de salâ ve salavâtlara dâir bkz. Demir, *Dânişmen-Name*, s. 29, 61, 67, 95, 103, 109, 110, 114, 146, 151, 157, 187, 190, 215, 221, 244, 245, 246, 260.

¹²⁴ 12 hikâyeyi içine alan Dede Korkut kitabı, Türk edebiyatının en önemli eserlerindedir. Eserin iki önemli yazması bulunmakta olup bunlar Almanya'nın Dresden şehrinde ve Vatikan'dadır. *Dede Korkut Hikâyeleri* IX ve XI. yüzyıllarda oluşmuştur. Bkz. Saim Sakaoğlu, *Halk Hikâyeleri*, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fak. Yay., (Edit. Ali Beraat Alptekin-Çiğdem Kara), Eskişehir 2011, s. 117.

Dede Korkut, Türk edebiyatında kendi adıyla anılan hikâyelerin anlatıcısı efsânevi bilge kişidir. Dede Korkut Hikâyeleri'nin asıl adı *Kitâb-ı Dedem Korkud alâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzân*'dir. Dede Korkut'un İslâm'dan önce yaşamış olmakla beraber Hz. Peygamber dönemine yetiştiği, Göktürkler devrinde Oğuzlardan bir Türk bilge olduğu ifade edilmiştir. Bkz. Orhan Şaik Gökyay, "Dede Korkut", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 77-78. Bununla beraber Dede Korkut, Hz. Peygamber'in sahâbelerinden gösterilen Arslan Bab ile menkıbeye göre İslâm dinini anlamak maksadıyla Türkistan'dan Cezîretü'l-Arab'a gelmiş ve Hz. Ebû Bekir ile görüşerek İslâmiyeti kabul etmiş 295 yıl yaşadığına inanılan Bayat boyundan ozanların piri Korkut Ata'dır. *Kitâb-ı Dede Korkut*, Oğuz-Nâme'nin tamamı değilse de bazı bölümleri bu kitaptan alınmıştır. Bu hikâyeler halk arasında yaygın, Oğuz ozanlarının bunları kopuzlarla terennüm ettikleri de zikredilmektedir. Bkz. Köprülü, s. 19, 245, 251, 252; Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., A.Ü. Basımevi, Ankara 1964, s. 1.

¹²⁵ Mustafa Miyasoğlu, *Günümüz Türkçesiyle Dede Korkut Kitabı*, Bayburt Belediyesi Kültür Yayınları, Konak Yay., İstanbul 2011, s. 194. Malazgirt savaşını anlatan târihi romanlarda da savaşın Cuma günü salâlar verilerek başladığına dikkat çekilir. Bkz. Mustafa Akgün, *Alparslan ve Malazgirt Destanı*, Akgün Yay., Ankara 2008.

¹²⁶ Demir, *Dânişmen-Name*, s. 157; Miyasoğlu, *Günümüz Türkçesiyle Dede Korkut Kitabı*, s. 113.

edilmektedir.¹²⁷ Bu kitapta anlatılan hikâyeler de Hz. Peygamber'e salavât getirilerek bitirilir. Sonuç olarak Dânişmendliler'de, hatta onlardan önceki Türkler'de hem ferdî hem de topluca salât ü selâm okuma uygulamaları mevcuttur.

Eyyûbîler'de Salât ü Selâm (1171-1348)

Selahaddin-i Eyyûbî Mısır'a gelmesiyle 1171'de kadıyı değiştirmiş, yerine şâfi ve eş'âri olan baş kadı Sadreddin el-Hedebâni'yi atamıştır. Kadının uygulamalarından birisi de müezzinlere minâreden tesbîhât¹²⁸ yapılması, tesbîh vaktinde "Mürşide" olarak bilinen bir akâid manzûmesi okutmasıdır.¹²⁹ Selahaddin-i Eyyûbî zamanında sabah ve Cuma namazları hariç ezânlardan hemen sonra salât ü selâm okuma usûlüne geçilmiş, ancak akşam namazının vaktinin kısa olması münasebetiyle akşam ezânından sonra salât ü selâm okunmamıştır.¹³⁰ Müezzinler bundan böyle Mısır'ın her camisinde bu âdeti devam ettirmişlerdir. Bununla birlikte Cuma günleri Cuma namazına insanların hazırlanmaları için minâreden gündüz çeşitli zikirlerin okunmasını da emretmişlerdir. Bu uygulamalar 700/1301 yılından sonra olmuştur.¹³¹ 744/1343 senesinde Şam'da da benzeri bir fermanın çıktığı ve Cuma günleri Şam'ın minârelerinden Cuma namazını mü'minlere hatırlatıcı "tezkîr" okunduğu, camilere imam, müezzin, ferraş vs. gibi görevlilerin yanında na'thânların da

¹²⁷ Demir, *Dânişmen-Name*, s. 157; Miyasoğlu, *Günümüz Türkçesiyle Dede Korkut Kitabı*, s. 158.

¹²⁸ Minârelerden gece okunan tesbîhatın Hz. Musa'ya dayandığı belirtilmektedir. Hz. Musa'nın kavmi birbirleriyle haberleşme için kullandıkları "Bûk" denilen bakır borular/borazanlar yaptılar. Bu borular bayram günlerini, gecenin belli saatlerini hatırlatmak için çalınırdı. Daha sonra Benî Lâvî'den bir grup bu borunun sesini duyunca vahiyle indirilen neşîdeler okumaya başlamışlardır. İçerisinde tahvîf, ta'zîm, tahzîr ve tenzîh bulunan bir takım neşîdler fecrin doğuşuna kadar okunmakta idi. Bu durum Hz. Musa'dan sonra Yûşa b. Nûn ile Dâvûd zamanına kadar devam etmiştir. Dâvûd Beyti'l-Makdis'i imâra başlamış ve her gece Benî Lâvî'den olan, gecenin son üçte birinde ud, santûr, barbat, def, mizmâr vb. gibi aletler çalan bir grup tertip etmiştir. Bu grup, Musa ve Dâvûd'a vahiyle indirilen neşîdeler okudular. Bunlar okununca halk uyanır, ibadete başlar ve yüksek sesle zikir yaparak onlara uyarlardı. Bu ses bütün köylere kadar yayılırdı. Bu durum Buhtu'n-Nasr'a kadar devam etmiştir. Bu tarz uygulamaların İslâm milleti için Mısır'da başladığı zikredilmektedir. Bkz. Murâdî, *Silku'd-Durer fi Â'yâni'l-Karini's-Sâni Aşer*, I, 477.

¹²⁹ Murâdî, *Silku'd-Durer fi Â'yâni'l-Karini's-Sâni Aşer*, I, 478.

¹³⁰ Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *el-Kavlü'l-Bed' lis-Salâti ale'l-Habibi's-Şâfi*, Dâru er-Reyyân li't-Türâs, (my), (yy), (ty.), s. 195-196.

¹³¹ Murâdî, *Silku'd-Durer fi Â'yâni'l-Karini's-Sâni Aşer*, I, 478.

tain edildiği belirtilmektedir.¹³² Tezkîr, Allah'ı hatırlatmak demektir. Ancak bu kavramın burada namazın yaklaştığını hatırlatmayı da ihtiva edecek şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Salahuddîn Eyyûbî 567/1171'de zikir ve tesbih yerine Akâid-u Eş'âriyye'yi şâmil kasîdeler, ilâhiler okunmasını taht-ı karara almıştır.¹³³

567/1171'de Selahaddin-i Eyyûbî Kahire'deki Şiî Fâtımî saltanatına son vermiştir. Fâtımîler döneminde Kâhire'deki müezzinler kendi halîfe-lerine minâreden selâm okumaktaydılar.¹³⁴ Selahaddin-i Eyyûbî'den sonra müezzinlerin okuduğu bu ibâreler kaldırılmış, yerine Bağdat'taki Abbâsi halîfesine saygının bir gereği olarak minâreden Hz. Peygamber'e salât ü selâm okunmaya başlamıştır.¹³⁵

Memlûkler'de Salât ü Selâm (1250-1517)

700/1301 yılında Melik Nâsıruddin Muhammed b. el-Mensûr Seyfuddin Kalâvun (ö. 741/1341), muhtesib Necmuddin Tabendî'nin sevk ve tasvibiyle Cuma ezânından evvel Cuma namazını halka duyurmak maksadıyla minârelerden salât ü selâm okunması usûlünü getirdi.¹³⁶ Bu salât ü selâm'da, "*Es-Salâtü ve's-selâm alâ Resûlillâh*" denilirdi. 67 yıl sonra 767/1365'de Melik Mensûr Muhammed b. Muzaffer b. Nâsıruddin Muhammed b. Kalâvun, Muhtesib Salâhuddin Beresli'nin arz ve tertibi üzerine "*Es-Salâtü ve's-Selâm aleyke yâ Resûlallâh*" denilmesine ve 24 sene geçtikten sonra yani 791/1389 yılında Muhammed b. Kalâvun devrinde Cuma günlerinin dışında beş vakit ezânların hemen akabinde dahi salât ü selâm okunmasına karar kılınmıştır.¹³⁷

Muhammed b. Kalâvun zamanında Emir Mintâş Kâim Bidevle, tanıdığı bazı sûfilerden Cuma gecesini müezzinlerin Hz. Peygamber'e salât ü selâm okuduklarını işitir. Sûfiler bu salât ü selâmın her ezân vaktinde okunmasını rica ederler. Bunun üzerine o gece Mintâş rüyasında Hz. Peygamber'i görür. Rüyasında Hz. Peygamber Mintâş'a, "Muhtesibine git söyle müezzinlere, bundan böyle her ezânda bana salât ü selâm okunsun" der. Böylece Mintâş, muhtesib Necmeddîn Muhammed et-

¹³² Murâdî, *Silku'd-Durer fi Â'yâni'l-Karini's-Sâni Aşer*, I, 478.

¹³³ *Mir'âtü'l-Haremeyn (Mir'ât-ı Medine)*, II, 377.

¹³⁴ Murâdî, *Silku'd-Durer fi Â'yâni'l-Karini's-Sâni Aşer*, I, 475.

¹³⁵ Murâdî, *Silku'd-Durer fi Â'yâni'l-Karini's-Sâni Aşer*, I, 475.

¹³⁶ Bu bilgi için bkz. Celâleddin Abdurrahman es-Suyûtî, *el-Vesâil fi Mûsâmerati'l-Evâil*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1986, s. 14.

¹³⁷ Eyüp Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn (Mir'ât-ı Medine)*, II, 376.

Tabendî'ye ezânların sonuna “*Es-salâtü ve's-Selâm aleyke yâ Resûlallah*” ifadesinin konulmasını emretmiştir. 791/1389 Şa'ban ayında eklenen bu ibânenin o günden sonra devam ettiği belirtilmektedir. Bundan sonra bazıları ölen kimseler için de salât ü selâm okumaya başlamış, salât ü selâmın sonuna “*Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm, ve innâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn*” ifadelerini eklemiştirler.¹³⁸ Böylece cenâze salâlarının bu tarihlerde okunduğuna şahit olmaktayız.

Neticede 700/1300-1301 yılında Memlûk Sultanı Muhammed b. Kalavun'un iradesi ile Cuma ezânından önce,¹³⁹ 791/1389 yılında ise, el-Melikü's-Sâlih b. Eşref Zeynüddin II. Haccî döneminde akşam ezânı dışında bütün ezânların ardından salâ verme usûlü konulmuştur.¹⁴⁰

Osmanlılar'da Salât ü Selâm (1299-1923)

Osmanlı döneminde Sultan Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa, ordusu ile ilk kez 759/1357 yılında Rumeli'ye geçmiş, babası adına İpsala'da para bastırması,¹⁴¹ Evliya Çelebi'ye göre burada ilk Cuma namazı kılan Süleyman Paşa yine burada ilk kez Cuma salâsını da okutmuştur.¹⁴² Osmanlı döneminde her ne kadar minâreden okunan ilk salânın tarihsel başlangıcı burada vukû bulmuş olsa da bu dönem öncesinde Anadolu'da salâların okunduğunu bilmekteyiz. “Rumeli'de okunan ilk salâ” bilgisi, Evliyâ Çelebi'nin burada kastettiği salâ olsa gerektir.

Sultan Mehmed Han (1432-1481), babası Sultan Murad Han'ın (1404-1451) vefâtı üzerine Manisa'dan İstanbul'a gelip Sultan Bayezid Han'ın (1360-1403) köşküne yanaştığında topların atılmasına ve minârelerden Cuma salâsının verildiğine şahit olmuştur.¹⁴³ Padişah, hânedân mensupları ve devlet büyüklerinin ölümlerinin İstanbul kadısına ya da müezzinbaşılara “Buyruldu” çıkartılarak Ayasofya, Sultan Ahmed, Süleymaniye ve Fatih gibi selâfın camilerde okunan salâlarla ilan edildiği ya

¹³⁸ Murâdî, *Silku'd-Durer fi Â'yâni'l-Karini's-Sâni Aşer*, I, 475-476.

¹³⁹ Tahir Olgun, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, Işık Basımevi, İstanbul 1946, s. 74; Nuri Özcan, “Sala”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 15.

¹⁴⁰ Şamdânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'î't-Tevârîh*, İstanbul 1338/1919, Matbaa-i Âmire, I, 377; Olgun, İstanbul 1946 basımı, s. 74; Özcan, “Salâ”, *DİA*, XXXVI, 15.

¹⁴¹ Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmânî*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332/1913, s. 54.

¹⁴² Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, İkdâm matbaası, Dersaadet 1. Tab, İstanbul 1314/1898, I, 566; Ahmet Refik, *Bizans Karşısında Türkler*, Marifet Matbaası, İstanbul 1927, s. 185; Ayrıca bkz. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme (Rumeli, Solkol ve Edirne)*, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara 1984, s. 243-244.

¹⁴³ Selaniki, *Târih-i Selânikî*, II, 433; Özcan, “Cenâze Salâsı”, *DİA*, VII, 358.

da dellâl ve münâdîler vasıtasıyla halka duyurulduğu ifade edilmiştir.¹⁴⁴ Günümüzde bu uygulama devam etmektedir.

Zikir Meclislerinde İcrâ Edilen Salât ü Selâm Kültürü

Dinî sohbet ve hep beraber zikir yapmak maksadıyla bir araya gelen topluluklar, IX. yüzyıldan sonra zikir esnasında raks ve müziğe de yer vermişlerdir.¹⁴⁵ Bu âyinlerin VIII. yüzyılda gayr-i resmî olarak başladığı, önceleri zikir meclislerinde sadece Kur'ân'dan bazı âyetler okunurken, sonraki yüzyıllarda bunun dinî bir âyine dönüştüğü ifade edilmiştir. 7/XIII yy. sonu ile 8/XIV yy. başlarında sûfilîğe giren raks, müzik ve bazı beden hareketleri bazı tarikatlarda, özellikle daha çok Kâdirî ve Rifâî tarikatlarında kendinî göstermiştir.¹⁴⁶

1067'de Nizamiye medreselerinin Selçuklular tarafından kurulmasının ardından mevlîd kutlamalarıyla beraber çeşitli zikir meclisleri kurularak kutlama ve sema törenleri de yapılmaya başlanmıştır.¹⁴⁷ Mevlidlerde okunan salât ü selâmların bu meclislerde de okunmuş olabileceği kuvvetle muhtemeldir.

Ahmed Yesevî'nin *Dîvân-ı Hikmeti'*nden hikmetlerin zikir meclislerinde yine Allah'a ve Peygamberine övgü ve na'tlar ve salât ü selâmlar belirli bestelerle okunmuştur.¹⁴⁸

Sûfilerin defler eşliğinde zikirlerini yaparken ilâhîler, tevhid, salât, tesbihât yaptıkları bilinmektedir.¹⁴⁹ Dolayısıyla bu toplantıların yapılmasına başladığı zamandan beri salât ü selâmların okunduğu, hatta ses birlikteliğini sağlamak amacıyla basit bestelerin de yapılmış olabileceği düşünülmektedir.

Minâreden Belirli Zamanlarda Okunan Salât ü Selâm

Günümüzde Anadolu'nun farklı yerlerinde belirli amaçlara binâen minâreden salâlar (salât ü selâmlar) eskiden beri okunagelmektedir. Her yörenin kendi sanat zevkine göre okunmakta olan salât ü selâmlar, okuyanların mûsikî kudreti mûcibince okunmaktadır. Salâ okuyanların/müezzinlerin ya hocalarından ya da işittiği müezzinlerden duyarak,

¹⁴⁴ Özcan, "Cenâze Salâsı", *DİA*, VII, 358.

¹⁴⁵ Fazlur Rahman, *İslam*, Selçuk Yay., İstanbul 1993, s. 185.

¹⁴⁶ Fazlur Rahman, *İslam*, s. 211-213. Fazlur Rahman, bunların pek dinî olmadığını, hıristiyanlığa ait tatbikatlar olduğunu hatta Moğol istilası sonucu ortaya çıkan Şamanist etkilerden beslendiğini beyan etmektedir.

¹⁴⁷ Gökdemir, "Türk Kültürü ve Mevlîd", s. 39-51.

¹⁴⁸ Uslu, *Selçuklu Topraklarında Müzik*, s. 96-97.

¹⁴⁹ Uslu, *Selçuklu Topraklarında Müzik*, s. 26

meşk usûlü ile öğrendikleri salât ü selâmlar, her okuyanda farklı bir güzellik ve mûsikî zevki olarak karşımıza çıkmaktadır. Minâreden okunan salât ü selâmların en eskilerinin besteleri, XVI. yy. sonları ve XVII. yy. başlarında yaşayan Dinî Mûsikî'nin en önemli bestekârlarından Hatip Zâkirî Hasan Efendi'ye aittir ve bu eserler bugün elimizdedir. Bu eserlerin bugüne ulaşmasında şüphesiz Mehmet Suphi Ezgi'nin (ö. 1962) büyük payı vardır. Bu salât ü selâmlar, o dönemin sanat zevkini yansıtması açısından bizim için son derece önemlidir. Özellikle minâreden okunan ve Hatip Zâkiri Hasan Efendi'ye ait farklı salâlar ve bazı salât ü selâm notalarının kaynağı da bu çalışmadır. Hasan Efendi'nin zamanımıza ulaşan hüseyini cenâze salâtı, dilkeşhâveran sabah salâtı, bayâtî Cuma ve bayram salâtı ve nühüft mersiyesi, onun bestelerinin en önemlilerindedir. Halil Can, cenâze salâsı ile sabah salâsının Itrî'ye ait olduğunu söylerken; Suphi Ezgi hem tekbîrin hem de salât-ı ümmiye de dâhil bu eserlerin, Dâi'nin manzûmesini delil göstererek Hatip Zâkirî'ye ait olduğunu söylemektedir. Ancak bu görüşün mûsikî çevrelerince kabul görmediği de zikredilmektedir.¹⁵⁰

Suphi Ezgi, Kâtip Çelebi (1609-1657) ve Taşköprüzâde'nin (1495-1561) Hatip Zâkirî için mûsikîde üstad olduğunu, zâhid bir kişiliğe sahip olup altmış yıldır dergâhta ilâhiler okuduğunu zikrettiklerini beyan etmektedir. Onun daha ziyade dinî mûsikî ile meşgul olduğunu, onun şakirdi olan Dâi tarafından yazılı bir nüshada temcîd ve münâcât, na't-i peygamberî, mersiye-i İmam Hüseyin, sabah, bayram salâtlarının, salât-ı ümmiyyenin ve tekbîr bestelerinin Hatip Zâkirî'ye ait olduğunu yazmıştır.¹⁵¹

Sonuç

Salât ü selâm Kur'ân-ı Kerîm'de genel olarak duâ anlamında kullanılmıştır. Hz. Peygamber de hadîslerinde müminlerin salât ü selâm okumalarına dikkat çekmiştir. Dolayısıyla salât ü selâm okumak dinî bir emirdir. Hz. Peygamber döneminde ibadete çağrı olan ezân dışında müminleri bazı hususlar üzerinde uyarmak ve haber vermek için Hz. Peygamber'e salât ü selâm içeren bazı ifadeler ferdî olarak kullanılmıştır.

¹⁵⁰ Nuri Özcan, "Hasan Efendi Hatip Zâkirî", *DİA*, XVI, 319.

¹⁵¹ Suphi Ezgi, *Nazarî, Amelî Türk Mûsikîsi*, İstanbul Belediyesi Konservatuvarı Neşriyatı, İstanbul 1940, III, 8; Ergun, s. 27-28; Erdoğan Ateş, *Türk Din Mûsikîsi'nde Hatip Zâkirî Hasan Efendi'nin Hayatı ve Eserleri*, SDÜSBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 1999, s. 36-40.

Müezzinlerin Hz. Peygamber'i ve ondan sonra gelen halîfelerini cemaatin namaza hazır olduğunu beyan etmek üzere salât ü selâm ile uyarmaları bunun ilk örnekleri olarak kabul edilebilir. Hatta Hz. Peygamber'in vefâtı esnasında sahâbenin onun huzuruna girerken salât ü selâm getirerek girmeleri de bu uygulamanın o dönemde de var olduğunu gösteren deliller arasında zikredilebilir. Daha sonraki süreçte özellikle Ahmed b. Tolun'un Mısır'ı fethinden (254/868) sonra başlatılan uygulama ile minâreden okunmaya başlayan salât ü selâm, kültürel açıdan farklı bir yer edinmiş ve günümüze kadar ulaşmıştır. Özellikle mevlîd kutlamaları ve çeşitli vesîleler ile hem minâreden okunan salâ, hem de topluca belirli besteler üzerine okunan salavât formu Selçuklular ve Osmanlılar ile Anadolu'da zengin bir cami ve tekke mûsikîsinin oluşmasına vesile olmuştur.

Kaynakça

- AKGÜN, Mustafa, Alparslan ve Malazgirt Destanı, Akgün Yay., Ankara 2008.
- ALGÜL, Hüseyin, İslâm Tarihi, Gonca Yay., İstanbul 1986.
- ALTINAY, Ramazan, Emevîlerde Günlük Yaşam, Ankara Okulu Yay., Ankara 2006.
- ÂŞIKPAŞAZÂDE, Tevârîh-i Âl-i Osmânî, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332/1913.
- ATAR, Fahrettin, "Arîf", DİA, İstanbul 1991, III, 360.
- ATEŞ, Ali Osman, "Asr-ı Saâdet'te Dinler ve Gelenekler", Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet'te İslâm, (Edit. Vecdi Akyüz), Beyan Yay., İstanbul 1995, II, 226.
- ATEŞ, Erdoğan, Türk Din Mûsikîsi'nde Hatip Zâkirî Hasan Efendi'nin Hayatı ve Eserleri, SDÜSBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 1999.
- ATEŞ, Süleyman, http://www.erdemyolu.com/salavât/hz-peygambere-salat-getirmek-bir-gelenektir_prof-suleyman-ates.html, Vatan Gazetesi, 27. 10. 2005
- AYCAN, İrfan, "İslam Toplumunda Eğlence Sektörünün Ortaya Çıkışı", AÜİFD, Ankara 1998, XXXVIII, s. 157.
- AYCAN, İrfan, İbrahim Sarıçam, Emevîler, TDV Yay., Ankara 1993.
- BANAZ, Şaban, Hz. Peygamber'e Salavât Getirmek, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, CÜSBE, Sivas 2006.

- BOZKURT, Nebi, "Bayram-Bayram Kutlamaları", DİA, İstanbul 1992, V, 261-263.
- BOZKUŞ, Metin, "Aşûre Günü, Muharrem Mâtemi/Orucu ve Sivas'ta Aşûre Uygulamaları", CÜİFD, Sivas 2008, S. 1, XII s. 33-61.
- CANAN, İbrahim, Kütüb-i Sitte Muhtasarı, Akçağ Yay., Ankara 1989, VII, 83, Hadis no: 1856.
- ÇAĞATAY, Neşet, İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı, AÜİF Yay. No: 153, Ankara 1982.
- ÇELEBİ, Evliya, Seyahatnâme (Rumeli, Solkol ve Edirne), (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara 1984.
- ÇELEBİ, Evliya, Seyahatnâme, İkdam matbaası, Dersaadet 1. Tab, İstanbul 1314/1898.
- DEMİR, Necati, Dânişmen-Name, Akçağ Yay., Ankara 2004.
- EFENDİ, Ali, Dânişmen-Nâme, Ali Emîrî Nüshası, (Kamil Şahin Özel Kütüphanesi), Meclis 13, (ty.).
- EFENDİ, Mehmed Zihni, el-Hakâyık mimmâ fi'l-Camii's-Sağîr ve'l-Meşârik min Hadîs, (my.), İstanbul 1310/1884.
- el-ISFEHÂNÎ, Er-Râgıb, Müfredâtü Elfâzı'l-Kur'ân, (Thk. Safvân Adnan Dâvûdî), I. Tab. Dârü'l-Kalem, Dimeşk 1412/1992.
- el-AYNÎ, Bedruddîn, Şerhu Süneni Ebû Dâvûd, (Thk. Ebu'l-Münzir Halid b. İbrahim el-Mısırî, Mektebetu Rüşd, Riyad 1999.
- el-BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâil Ebû Abdillâh (ö. 256/869), el-Câmiu's-Sahîh, (Thk. Mustafâ Dib el-Buğâ), Dâru İbn Kesîr, Beyrût 1087.
- el-HALEBÎ, Burhâneddîn, es-Sîretü'l-Halebî, Dâru Ma'rife, Beyrût 1400/1980, II, 304.
- el-HANEFÎ, Ebu'l-Mehasin Yusuf İbn Musa, el-Mu'tasar mine'l-Muhtasar min Müşkili'l-Âsar, (ty.) (by.).
- el-HANEFÎ, İbn Mûsa, Elmu'tasar mine'l-Muhtasar min Müşkili'l-Âsar, II, 225;
- el-İSFEHÂNÎ, Ebu'l-Ferec, el-Eğânî, Dâru'l-Fikr, Beyrût, (ty.).
- el-KETTÂNÎ, Muhammed Abdülhay, et-Terâtibu'l-İdâriyye, (Thk. Ahmet Özel), İz Yay., İstanbul 1990-1993.
- el-MUKRÎ, Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyyûmî, el-Mısbâhu'l-Münîr, Mektebetu Lübnan, Beyrût 1987.
- el-MURÂDÎ, Ebu'l-Fadl Muhammed Halil Efendî, Silku'd-Durer fi Â'yâni'l-Karnî's-Sâni Aşer, (my.), Mısır Bulak 1301/1884.
- EMİROĞLU, H. Tahsin, Esbâb-ı Nüzûl, Yenikitap Basımevi, Konya 1965.

- en-NESÂÎ, Ahmed b. Şuayb Abdurrahman (ö. 303/915), Sünen, Mektebû'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Haleb 1986.
- ERGİN, Muharrem, Dede Korkut Kitabı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., A.Ü. Basımevi, Ankara 1964.
- ERGUN, Sadettin Nüzhet, Türk Mûsikîsi Antolojisi, İstanbul 1942.
- ERİŞ, Cahit, Seçilmiş Salavâtlar, Gülhane Yay., İstanbul 2011.
- ERUL, Bünyamin, "Uydurma Rivâyetlerde Peygamber Tasavvuru", İslâm'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Kutlu Doğum Sempozyumu 2001, TDV Yay., No: 324, , Ankara 2003, s. 420-424.
- ESED, Muhammed, Kur'ân Mesajı, İşaret Yay., İstanbul 2009.
- es-SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, Safvetü't-Tefâsîr, Yeni Şafak Yay., İstanbul 1995, V, 105-106.
- es-SEHÂVÎ, Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman, el-Kavlü'l-Bedî'lis-Salâti ale'l-Habîbi'ş-Şâfi, Dâru er-Reyyân li't-Türâs, (my), (yy), (ty.).
- es-SUYÛTÎ, Celâleddin Abdurrahman, el-Vesâil fî Mûsâmerati'l-Evâil, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1986, s. 14.
- et-TABERÂNÎ, Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb Ebu'l-Kâsım, el-Mu'cemu'l-Kebîr, (Thk. Hamdi b. Abdi'l-Mecîd es-Selefi), Mektebetu Ulûm ve'l-Hikme, Musul 1404/1983.
- et-TİRMİZÎ, Muhammed b. İsâ Ebû İsâ, Sünen, (Thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût (ty.).
- EYMEN, Fuad Seyyid, "Fâtımîler", DİA, İstanbul 1995, XII, 230.
- EZGÎ, Suphi, Nazarî, Amelî Türk Mûsikîsi, İstanbul Belediyesi Konservatuvarı Neşriyatı, İstanbul 1940.
- ez-ZEBÎDÎ, Zeynuddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif (812-893/1409-1488), Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi, (çev. ve şerh: Ahmed Naim), DİB, Ankara 1988.
- ez-ZEBÎDÎ, Zeynuddîn Ahmed b. Ahmed b. Abillatif, Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi, çev. ve şerh: Ahmed Naim, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- FAZLUR RAHMAN, İslam, Selçuk Yay., İstanbul 1993.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, "Gadir-i Hum", DİA, İstanbul 1996, XIII, 279-280.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, "Dede Korkut", DİA, İstanbul 1994, IX, 77-78.
- GÜLLÜCE, Hüseyin, Salât ü Selâm Ey Nebî, Tasliye ve Teslim Âyeti Tefsiri, Aktif Yay, Ankara 2007.

- GÜNDÜZ, Filiz, "Minâre", DİA, İstanbul 2005, XXX, 98.
- GÜNER, Ahmet, "Büveyhîler Devrinde Bağdat'ta Kerbela/Aşure, Gadir Hum ve Benzeri Şîi Uygulamaları", Çeşitli Yönleriyle Kerbela, T.C Başbakanlık Tanıtma Fonu, Kültür Bak. Yay., (Ed. Alim Yıldız), Sivas 2010, I, 327.
- HAMÎDULLAH, Muhammed, İslâm Peygamberi, (çev. Salih Tuğ), İrfan Yay., İstanbul 1993.
- HAMÎDULLAH, Muhammed, İslâm'a Giriş, TDV Yay., Ankara 2003.
- HASAN, İbrahim Hasan, İslâm Tarihi, (çev. İsmail Yiğit), Kayıhan Yay., İstanbul 1988.
- HATIPOĞLU, Mehmet Said, "Batıdaki Hadis Çalışmaları Üzerine", Uluslararası I. İslam Araştırmaları Sempozyumu, İzmir 1985, s. 86-87.
- HİTTİ, Philip K., Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi, (çev: Salih Tuğ), İFAV, İstanbul 2011.
- IŞIK, Hüseyin Hilmi, Tam İlmihâl Saâdet-i Ebediyye, Hakikat Kitabevi, İstanbul 2013.
- İBN ÂBİDÎN, Haşiyetü Reddû'l-Muhtâr, Dâru'l-Fikr, Beyrût 2000.
- İBN HİŞÂM, es-Siretü'n-Nebeviyye, (Thk. Mustafa es-Sakâ), (my.), (by.), (ty.).
- İBN KESÎR, el-Bidâye ve'n-Nihâye, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût 1988.
- İBN KESÎR, Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri, Çağrı Yay., İstanbul 1983, XII, 6578-6579.
- İBN MANZÛR, Muhammed b. Mukram, Lisânu'l-Arab, Dâru's- Sadr, "صلا" mad. Beyrût (t.y.).
- İBN SA'D, Muhammed (ö. 230/845), et-Tabakâtü'l-Kübrâ, Dâru Sâdir, Beyrût (ty).
- İBNÜ SEYYİDÎ'N-NÂS, Muhammed b. Abdillâh b. Yahyâ, Uyûnü'l-Eser fi Fünûni'l-Meğâzî ve's-Şemâil ve's-Siyer, Müessesetü İzziddîn li't-Tibâa ve'n-Neşr, Beyrût, 1986.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Ahbâru'n-Nisâ (Kadınlar Kitabı), (Terc. Yusuf Ziyaoğlu), Şûle Yay., İstanbul 2000.
- İBNÜ'L-ESÎR, el-Kâmil fi't-Târîh, (thk. Abdullah el-Kâdî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1415/1994.
- KADRİ, Hüseyin Kazım, Türk Lügatı, İstanbul 1942.
- KALLEK, Cengiz, "Hisbe", DİA, İstanbul 1998, XVIII, 133.

- KARA, Seyfullah, Selçuklular'ın Dinî Serüveni, Şema Yay., İstanbul 2006.
- KILIÇ, Ünal, Fethü'l-Fütûh Mekke'nin Fethi, Kayıhan Yay., İstanbul 2009.
- KOCA, Fatih, "Peygamberimiz Hz. Muhammed'in Müezzinleri", AÜİFD, A.Ü. Basımevi, Ankara 2011, S.2, LII, s. 297.
- KOMİSYON, el Mu'camü'l-Vasît, Çağrı Yay., İstanbul 1990.
- KOMİSYON, Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsîr, DİB Yay., Ankara 2008.
- KONYALI, Mehmed Vehbi, Büyük Kur'an Tefsîri Hülâsatü'l-Beyân, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966.
- MANTRAN, Robert, İslâm'ın Yayılış Tarihi, (çev: İsmet Kayaoğlu), AÜİF Yay., No: 149, Atatürk'ün 100. Doğum Yıldönümü Özel Sayısı, Ankara 1981.
- MEDKÛR, İbrahim, HİCÂZÎ, Mustafa, el-Mu'cemu'l-Vecîz, Şeriketu'l-Îlânâtu's-Şerkıyye, Mısır 1400/1980.
- MERÇİL, Erdoğan, "Büveyhîler", DİA, İstanbul 1992, VI, 496.
- MERTOĞLU, Mehmet Suat, "Salât ü Selâm", DİA, İstanbul 2009, XXXVI, 23.
- MEVDÛDÎ, Ebu'l-Alâ, Tefhîmu'l-Kur'ân Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsîri, İnsan Yay., IV, 451; Heyet, Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsîr, DİB Yay., İstanbul 1991.
- MİYASOĞLU, Mustafa, Günümüz Türkçesiyle Dede Korkut Kitabı, Bayburt Belediyesi Kültür Yayınları, Konak Yay., İstanbul 2011.
- NİZÂMÛ'L-MÛLK, Siyâset-Nâme, Türk Tarih Kurumu, (Haz. Mehmet Altay Köymen), Ankara 1999, 40-42.
- OLGUN, Tahir, Müslümanlıkta İbadet Târîhi, Akçağ Yay., (Haz. Camal Kurnaz), Ankara 1998, s. 99.
- ONAT, Hasan, Emevîler Devri Şîh Hareketleri ve Günümüz Şîliği, TDV Yay., Ankara 1993.
- ÖZ, Mustafa, "Kerbela", DİA, Ankara 2002, XXV, 271.
- ÖZCAN, Nuri, "Hasan Efendi Hatip Zâkirî", DİA, XVI, 319.
- ÖZCAN, Nuri, "Cenâze Salâsı", DİA, İstanbul 1993, VII, 358.
- ÖZCAN, Nuri, "Sala", DİA, İstanbul 2009, XXXVI, 15.
- ÖZKUYUMCU, Nadir, "Tolunoğulları", DİA, İstanbul 2012, XXXXI, 234.
- ÖZTÜRK, Levent, "Hz. Peygamber Döneminde Cenâzeler ve Kabirler", İSTEM, Konya 2004, S. 4, s. 131.
- PAŞA, Ahmed Vefik, Lehçe-i Osmâniye, Mahmut Bey Matbaası, Dersââdet 1306/1889.

- PAŞA, Eyüp Sabri, Mir'âtü'l-Haremeyn (Mir'ât-ı Medine), Bahriye Matbaası, İstanbul 1304-5/1886-7.
- REFİK, Ahmet, Bizans Karşısında Türkler, Marifet Matbaası, İstanbul 1927.
- SAKAOĞLU, Saim, Halk Hikâyeleri, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fak. Yay.,(Edit. Ali Beraat Alptekin-Çiğdem Kara), Eskişehir 2011, s. 117.
- SARI, Mevlüt, el-Mevârid Arapça-Türkçe Lügat, Bahar Yay., İstanbul 1982.
- SARIÇAM, İbrahim, ERŞAHİN, Seyfettin, İslâm Medeniyeti Tarihi, TDV Yay., Ankara 2007.
- SELÂNİKÎ, Mustafa Efendi, Târih-i Selânikî, (çev. Mehmet İpşirli), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.
- SERİNSU, Ahmet Nedim, "Ahzâb Sûresi 56. Âyeti Çerçevesinde Hz. Peygamber'e Salât ü Selâm Getirmenin Anlamı", Dinî Araştırmalar, Mayıs-Ağustos 2001, S. 10, IV, 121-139.
- SOYSALDI, Mehmet, "Kur'an'ın Semantiği Açısından Salât Kavramı", FÜİFD, Elazığ 1996, S. 1, s. 1-20.
- SÜLÜN, Murat, "Sanat Eserini Âyetle Bezemenin Felsefesi –Mâbed Örneği-", Diyanet İlmî Dergi, Ekim-Kasım-Aralık 2010, S. 4, XXXVI, 125.
- SÜMER, Faruk – SEVİM, Ali, İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı, TTK Yay., TTK Basımevi, Ankara 1971.
- ŞAHİN, Kamil, Dânişmendliler Dönemi Niksar, Niksar Belediyesi Yay., Niksar 1999.
- ŞAMDÂNÎZÂDE, Fındıklılı Süleyman Efendi, Mür'it-Tevârih, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1338/1919.
- ŞENER, Mehmet, "Cenâze", DİA, İstanbul 1993, VII, 354-357.
- TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1407/1986.
- TAHAVÎ, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, Beyânu Müşkili'l-Âsar, (Thk. Şuayb el-Arnaût), Rivayet no: 5617, (ty.) (yy.), Dâru Neşr.
- ULUDAĞ, Süleyman, "Ağıt", DİA, İstanbul 1988, I, 470-472.
- USLU, Recep, Selçuklu Topraklarında Müzik, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya 2010.
- UZUN, Mustafa, "Ezan", DİA, İstanbul 1995, XII, 43.
- YAŞAROĞLU, M. Kamil, "Namaz", DİA, İstanbul 2006, XXXII, 350.

- YAZIR, Elmalılı M. Hamdi, Hak Dinî Kur'ân Dili, Çelik-Şura Yay., İstanbul 1993.
- YILMAZ, Metin, "Hisbe Teşkilatı", İslâm Kurumları Tarihi, (Edit. Eyüp Baş), Grafiker Yay., Ankara 2013.
- ZÜRKÂNÎ, Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf, Şerhu'z-Zürkânî alâ Muvattai'l-İmâm Mâlik, Münteka (Şerhu Muvatta), (ty.), (by.), I, 162.

